

KONTTEXT

bulletin Institutu rodinné terapie
a systemických studií hl. m. Prahy
a
Nadace podpory zdraví

IX - 1 - 1993

KONTExT

bulletin Institutu rodinné terapie
a systemických studií hl. m. Prahy
a
Nadace podpory zdraví

Editor: MUDr. Petr Boš

Příspěvky zasílejte na adresu redakce:
KONTExT - MUDr. Petr Boš, Nad cihelnou 33, 147 00 Praha 4

Předplatné a distribuce:
Nadace podpory zdraví, Sokolská 54, 120 39 Praha 2

Roční předplatné, včetně poštovného činí 135,- Kč
Vychází čtvrtletně

O B S A H:

I. Ze života	
Editorial: Kontext 1993 (P. Boš)	
4. symposium rodinné terapie (Š. Gjuričová)	3
II. Původní práce	
Jan Špitz: Úvod do rodinné a systemické orientace	5
III. Studijní texty	
Mara Selvini-Palazzoli, Luigi Boscolo, Gianfranco Cecchin, Giuliana Prata:	
Rodinné rituály - mocný nástroj v rodinné terapii	10
Tom Andersen: Jazyk a předporozumění v reflektujících procesech	19
IV. Capriccia	
Fritjof Capra: Bod obratu - základy nového obrazu světa (I)	27
V. Glosy	
Zdeněk Rieger: Glosa první: První s čím se setkáváme	34

I. Ze života

Editorial: Kontext 1993

Letos bude KONTEXT i nadále vycházet čtvrtletně jako bulletin! Předběžná informace o ročence, uveřejněná ve 4. čísle 1992 proto neplatí. Naším novým vydavatelem je Nadace podpory zdraví, Praha 2, Sokolská 54, směrovací číslo 120 39. Roční předplatné, včetně poštovného ve výši 135,- Kč zašlete, prosím, na tuto adresu.

Dosavadním abonentům KONTEXTU posíláme č. 1, další čísla budou zaslána pouze těm, kteří uhradí předplatné.

Korespondenci, která se bude týkat objednávek a předplatného zasílejte na adresu Nadace podpory zdraví, příspěvky a korespondenci na adresu: KONTEXT - MUDr. Petr Boš, Nad cihelnou 33/333, 147 00 Praha 4. Při dotazech přiložte známku na odpověď.

Redakce žádá autory, aby své příspěvky posílali na bankovním papíře (alespoň originál) a přiložili dvě kopie. Současně, připomínáme úzus úpravy textu: řádkování 2, na stránku 30 řádků a 60 úhozů na řádku. Děkujeme za pochopení a těšíme se na další spolupráci.

Sekce rodinné terapie pořádá své IV. symposium.

RODINA V KONTEXTU ZMĚN: ohrožení a výzvy.

Místo konání: Praha - Karolinum, Filosofická fakulta UK, Celetná 20.

Termín: od čtvrtka 9. září do neděle 12.9.1993.

Účastnický poplatek 250,- Kč.

Témata symposia: Čím žijí rodiny současnosti - Změny hranic rodiny
- Mužská a ženská identita - Rodina
a změny hodnot: podnikání, nezaměstnanost - Etnické vztahy
a migrace rodin - Násilí v rodině a ve společnosti
- Rodina a závislost - Nemoc v rodinném kontextu
(např. somatizace, AIDS) - Jazyky terapie - Krystalizace nových
forem péče o rodinu.

Kontaktní adresa sekretariátu symposia:

Dr. Šárka Gjuríčová
Rodinné centrum FN Motol - poliklinika
150 18 Praha 5, V úvalu 84
tel. 02/5295 3840

Nabídka zbylých čísel Kontextu

V redakci Kontextu je k dispozici za sníženou cenu omezené množství jednotlivých čísel minulých ročníků Kontextu:

IV-4-1988, V-1-1989, V-2-1989, V-3-1989, VI-1-1990, IV-2-1990, VI-3-1990, VII-4-1991, VIII-3-1992, VIII-4-1992.

Úplné ročníky: V-1989, VI-1990.

Zájemci pište na adr. Praha 4, Nad cihelnou 33.

II. Původní práce

Jan ŠPITZ: Úvod do rodinné a systemické orientace.

(Text pro psychoterapeutickou fakultu, Praha 1992)

Psychické poruchy a poruchy, provázené symptomatickým chováním byly v průběhu doby nazírány z různých stran a tomu odpovídaly i rozličné výkladové modely. Z praktického hlediska pak tyto výkladové modely vedly k mnoha postupům při zvládání symptomatického chování, tedy k různým formám terapie.

Klasický **model medicinský** (Hoffmanová) byl tak nazván proto, že emoční nebo psychické projevy byly srovnávány s biologickými poruchami nebo s **nemocí**. Přímá a jednoduchá cesta medicinského myšlení vedla přitom přímo neboli **lineárně** od příčin k následkům a stejně přímá byla i cesta překonávání symptomatického chování, tedy k jeho odstranění. Poznání příčin neboli **etiologické uvažování** bylo předpokladem určitého postupu, určité léčby. Přitom za optimální léčbu je považována léčba **kauzální**, která specificky odpovídá zjištěným příčinám.

Tento model nestačil a byl vlivem rozvoje fyziky v 19. století překonán nebo doplněn **modelem psychodynamickým**. Tento model přinesl do uvažování různé prvky, mimo jiné **aspekt energetický**. Jeho myšlení je však stejně přímočaré neboli **lineárně kauzální**. Zdroj symptomatického chování je rovněž příčinně nebo etiologicky nacházen v **traumatech a konfliktech** v minulosti pacienta. Jejich poznání je pro pacienta nesnadné, protože byly zasunuty do nevědomí. **Terapie** je opět kauzálně zaměřena na tyto stopy z minulosti a děje se "**zpracováním**" traumatických nebo konfliktních zážitků z minulosti, což předpokládá jejich aktuální uvědomění. V terapii tomuto modelu odpovídá **psychoterapie** ve svých nejrozmanitějších formách, jež rozvinula, vždy však jde nakonec o zaměření na intrapsychické procesy.

Oba tyto modely přes jejich vývojovou posloupnost měly společné rysy. Pro oba jsou **symptomy selháním** a mají **negativní konotaci**. Zdrojem selhání pak je pro oba jedinec, **individuum** (Lynn Hoffmanová).

Jinak vidět znamená jinak myslet. Paradigmatickou změnou nového poznání neboli nové epistemologie bylo odlišné nazírání na symptomatické chování a na jeho vznik a význam. Symptomatické chování při překročení individuálního modelu k modelu interakčnímu, jak ho v praxi představily nejprve skupinová psychoterapie a pak rodinná terapie, změnilo obě tyto dimenze současně. Přestalo být pouze negativní modalitou, vyžadující odstranění. Stalo se zpočátku vyvažujícím, **homeostatickým principem** v předivu vztahů mezi členy uskupení nebo rodiny. Současně se stalo něčím jiným než přímočarou výslednicí příčinných faktorů. To bylo umožněno **rekurzivním, cirkulárním způsobem nazírání** a stalo se tak zdrojem nové epistemologie.. Konečně dalším důležitým paradigmatickým obratem bylo rozpoznání světa fyzických objektů a světa živých forem, jak je pojímá Bateson. Rozhodujícími prvky pro vývoj světa živých forem se ukazuje **informace a vztah**. Vznikl tak nový

model, který lze nejspíše nazvat **modelem vztahovým**, i když stejně by mohl být zdůrazněn jeho aspekt **transakční, komunikační** nebo **vývojový**.

Podle Auerswalda vzniklo tak v době začátku rodinné terapie na poli psychoterapie hnutí, aplikující 1) více poznatků ve **vztahové oblasti** a to v systémech širších než je individuum; 2) Prvním z těchto systémů, nejvýraznějším z nich a pro náš každodenní život nejmocnějším, je **rodina**. 3) Toto hnutí v souladu s ostatními oblastmi vývoje poznání té doby, obnovilo zájem o **epistemologické problémy**.

Lynn Hoffmanová shrnuje pak důsledky cirkulárního myšlení a nové epistemologie pro psychoterapii takto:

1. Terapeut už nemůže dále být tím, kdo svou vlastní osobností, svými dovednostmi nebo svou technikou "působí" na pacienta nebo jeho rodinu. Terapeut není ten, kdo jedná a klient není předmětem jeho působení. Oba jsou částmi většího okruhu, v němž terapeut, rodina a všechny možné další prvky jednají a reagují na sebe takovým způsobem, který není jednoduše předpověditelný. Každá akce i každá reakce mění totiž neustále charakter, povahu prostředí, v němž se prvky tohoto nového terapeutického systému nacházejí. **Cirkulární epistemologie** nutí terapeuta počítat s touto skutečností, že je totiž součástí tohoto širšího prostředí neboli **kontextu**, že je nevypustitelným prvkem toho, co se má změnit.
2. Z toho rovněž plyne důsledek, že terapie není zaměřena na intrapsychické procesy, ale že se týká jak symptomatického chování, tak jeho okolností, tedy kontextu, ve kterém vzniká a že vztahová změna předchází změně symptomatického chování stejně jako kontext je významný pro jeho vznik nebo udržování.

Důsledkem těchto koncepčních změn je i fakt, že generický název pro všechny formy terapie, vystupující z této paradigmatické změny, ať již se jedná o rodinnou nebo systemickou terapii, nelze zahrnout do původního generického názvu psychoterapie.

Dochází tu nejen k překonání lineárního myšlení, ale také k překonání dualismu ve prospěch celostního, holistického přístupu. Psychoterapeutický proces je právě na tomto dualismu založen. Podle Batesona je Já produktem dualismu. Jakékoli ohraničování částí systému proti systému jako celku považuje Bateson za zdroj mytologizace části, v tomto případě mytologické pojetí Já. Ohraničení Já je tak v rámci celku umělé. Doslovně však Bateson dodává "nicméně nesmí být tento pojem (Já) puštěn se zřetele, protože takovéto malé epistemologické příšery mají tendenci stát se ohniskem patologie".

Bateson vnesl do epistemologického zkoumání **systemické a kybernetické** perspektivy. Pojem epistemologie použil v několikerém smyslu. Tradiční pojetí epistemologie v západní filosofii je obdobou neotiky nebo gnoseologie. Recké epi-stémé znamená podle Schallera vlastně státi u něčeho s úžasem, žasnout, divit se, býti udiven, to jest stanout u divu. Jde tedy o setkání neznalého s čímśi, co ho překvapuje, překonává co je jiného řádu než jeho běžné či dosavadní znalosti. Jde o setkání s něčím významným, výjimečným. Podle strukturalistické teorie dějin poznání Michela Foucaulta představuje epistémé podvědomou strukturu poznání. Bateson rozumí epistemologií mimo jiné zkoumání toho, jak organismus myslí a dosahuje rozhodnutí, které určuje jeho chování. Poznání se v tomto smyslu týká u člověka jak vývoje struktury jeho myšlení, tak vnitřní logiky emočních procesů. Nikoli dualisticky, ale obojí pojaté v celistvé jednotě. Jde tedy současně o **strukturu**

poznání jako o **poznání struktury**. Strukturu poznání nějakého organismu je možno chápat jako jeho **model světa** a jako orientační rámec jeho chování. Vývoj modelu světa, tedy toho, jak vidí svět a jak jej chápe, jak mu rozumí, je závislý na komunikaci organismu s prostředím, tedy na daných strukturách a podmínkách tohoto světa a na schopnosti organismu je vnímat. Je to dialektický proces vnitřní a vnější adaptace. V Piagetově genetické psychologii je tento proces vystižen procesem asimilace a akomodace.

Zde je třeba uvést do souvislosti evropské pojetí **strukturalismu**, které je úzce spjato s **vývojovou epistemologií** Piagetovou. V tomto pojetí je struktura **celostní systém**, podléhající **transformacím** v tom smyslu, že je stále strukturujícím i strukturovaným celkem a kromě toho je tento proces **procesem sebeřídícím**. Strukturalismus, rozvinutý zejména v linguistice a antropologii, předpokládá, že sociální chování a kulturní výtvoř je možno popisovat a zkoumat jakoby byly jazykem a komunikací.

V Piagetově vývojové epistemologii se dostává do středu zájmu nejen struktura, ale i dynamika její transformace, tedy restrukturace. Duševní vývoj je pro Piageta sledem konstrukcí, z nichž každá je nejdříve prodloužením předchozí v tom smyslu, že ji vývoj nejdříve rekonstruuje na nové úrovni a potom ji překračuje. Zde je již zcela explicitně předjímán konstruktivismus, který se objevuje v dalším vývoji epistemologického zkoumání.

Konstruktivismus (von Foerster, von Glasersfeld) se týká vztahu mezi poznáním a realitou ve vývojové perspektivě. Dochází k poznání, že organismus není schopen nikdy poznat, popsat nebo zrcadlit (odrážet) realitu, ale že je schopen pouze "konstruovat", sestavovat modely světa. Tyto modely se pak více nebo méně hodí, více nebo méně "padnou". Takové modely, které zahrnují i pojmy jako mapa, vzorec, paradigma apod., vznikají při interakcích organismu s prostředím (s ekosystémem) a podléhají vývojovým principům výběru čili selekce. Tradiční epistemologie vidí poznání (kognice) jako odraz reality, existující nezávisle na pozorovateli. Radikální konstruktivismus naopak tvrdí, že každý výrok o skutečnosti je primárně a především výrokem pozorovatele. Proto se také právem mluví o tomto stupni vývoje poznání jako o **epistemologii pozorovatele**.

Vynořuje se tu nové transdisciplinární paradigma komplexních systémů. Tyto systémy jsou podle Maturanova pojetí nejen sebe-řídící, tedy kybernetické, ale přímo sebe-utvářející, tedy autopoietické. Živé systémy jsou kognitivní systémy a život jakožto proces je procesem kognice. Organizace neboli struktura kognitivních systémů definuje oblast interakcí, v níž může systém jednat tak, aby se zachoval. Proces chování je aktuální jednání a chování v této oblasti. Strukturní spojení mezi více systémy vede ke vzájemně propojenému vzorci chování, který představuje oblast konsensu. Chování z hlediska pozorovatele je buď libovolné nebo kontextuální. Jako libovolné se mu jeví, protože může nabýt jakéhokoli tvaru. Jako kontextuální se pozorovateli jeví, protože se týká interakcí, které tvoří určitou oblast. A právě tuto oblast Maturana nazývá oblastí konsensuální.

Vztah a komunikace se týkají nejen chování prvků systému, ale patří k nim i prostředí, v němž chování, včetně chování symptomatického, probíhá. *Kontext* je rámec, v němž se chování i poselství verbální a nonverbální komunikace stávají smysluplnými. Podobně jako je třeba hledat význam věty uvnitř textu, musí být chování chápáno ve svém kontextu. Různé interpersonální kontexty jsou řízeny

různými pravidly chování. Např. vztah dítě-rodíč předpokládá a zahrnuje jiný kontext než vztah lékař-pacient.

Reciproční vztah mezi organismem a jeho prostředím konceptualizuje a popisuje **ekologie**. Základním poznatkem ekologie je, že žádná živá jednotka, žádný přežívající organismus, nepředstavuje individuální organismus nebo druh ve statickém prostředí, ale je to vždy ekologický systém s recipročními vztahy mezi organismem nebo organismy a jejich přirozeným prostředím. Ekologický systém se vyvíjí podle zákonů **koevoluce**. Tento pojem znamená, že vývoj jednoho organismu je vzájemně závislý na vývoji jiného. Vývoj členů rodiny je vzájemně koevoluční. Rodina je tedy typický koevoluční ekosystém. Proto se také často mluví nejen o vývojové epistemologii ze systemického pohledu (Dell), ale přímo o **ekosystemické epistemologii** (Keeney).

Ekologie je v našich představách často redukována na pouhou ekologii přírodní. V živých systémech a v systémech sociálních zvláště je nutno vidět jako významnou aplikaci této zákonitosti i **vztahovou ekologii a ekologii verbální**, vidět uvažovaný systém jako systém komunikační.

Ekologie se vztahuje nejen k přirozeným systémům, ale i na systémy umělé, jakým je např. **terapeutický systém**. Každá terapie je určena odpovídajícím kontextem. Rodinná terapie se v tomto smyslu zakládá na rozšíření tradičního terapeutického kontextu. Symptomatika jedince je zařazena nejen do kontextu určitých organických změn, ale také do kontextu jejího významu v rodině a v širším sociálním prostředí. Namísto zaměření na jedince zahrnuje systémy, do nichž je jedinec zapojen. Každý jedinec má svůj vztahový rámec, který strukturuje jeho percepce. Jinými slovy, percepce každého se vztahují k jeho specifickému kontextu a přispívají k utváření jeho osobního pojetí světa. Individuální chování je orientováno k tomuto rámci a tento rámec je naopak zavzat do vztahového rámce rodinného systému. V rodinách se symptomatickým členem znamená terapie vždy změny v subjektivním individuálním kontextu stejně jako v kontextu kolektivním. Každý je tu zapojen do **"transakčního pole"** (Gunter), jehož pravidla kodeterminují, spolupodmiňují význam, který bude jeho chování mít. V této souvislosti je třeba uvážit i to, že změna, ke které dochází, se týká nejen vztahového systému a kontextu, ale nakonec i vztahu člověka k sobě samému. Jde tedy o změnu, která obvykle nastává při psychoterapii, zaměřené na intrapsychické procesy. Její dosažení je tu však dáno zcela jiným mechanismem a dostavuje se jako spontánní důsledek změny systémové.

Systémový přístup, týkající se živých systémů, lze přehledně shrnout podle Steinglasse a Barkera do těchto klíčových pojmů:

Organizační aspekt	- celostní pojetí - hierarchické uspořádání - pravidla řízení systémů - hranice a jejich vlastnosti (polopropustnost hranic)
Kontrolní aspekt	- homeostáza - zpětná vazba - komunikace
Energetický aspekt	- entropie (negentropie)

Vývojový aspekt (růst a vývoj systému)

- cirkulární kauzalita
- ekvipotencialita a ekvifinalita
- účelnost
- změna

Na závěr tohoto úvodu je třeba vymezit oblasti, které zahrnuje vyvíjející se epistemologické paradigma:

1. Rodinná orientace = přesněji systémové pojetí nebo systémový přístup - představuje teoretickou a koncepční základnu
2. Rodinná terapie = nejlépe a výstižněji systemická terapie - představuje praktickou aplikaci v oblasti symptomatického chování
3. Zdatnost rodinného systému - představuje preventivní hledisko v oblasti duševního zdraví rodiny a zahrnuje tyto okruhy:
 - rozvíjení rodinného potenciálu
 - styl rodinného života
 - obohacování rodinné interakce a komunikace
 - posilování zdatnosti rodinného systému

Tento úvod byl zaměřen pouze na vstup do první oblasti, ostatní budou obsahem dalších přednášek.

Základní literatura:

Simon Fritz B. - Stierlin Helm - Wynne Lyman C.: **The Language of Family Therapy - A Systemic Vocabulary and Sourcebook**, New York: Family Process Press, 1985
Hoffman Lynn: **Grundlagen der Familientherapie**, Hamburg, ISKO-Press, 1984
Piaget Jean: **Le structuralisme**, Paris, Presses Universitaires de France, 1968
Fiala Jiří: **Biologické základy poznání - H. Maturana**, Praha, Sci-Phi 1991, č. 1.

III. Studijní texty

Rodinné rituály - mocný nástroj v rodinné terapii

Mara Selvini Palazzoli, M.D.

Luigi Boscolo, M.D.

Gianfranco Cecchin, M.D.

Giuliana Prata, M.D.

Užití systemických modelů v rodinné terapii přimělo náš tým navrhnout terapeutické otázky, zahrnující celou rodinu. Mezi nimi jsme našli jednu výjimečně efektivní: předepisování rodinného rituálu. Tento článek popisuje podrobnosti takového příkladu, zaměřeného k destrukci mýtu, který byl pěstován po tři generace v rodině. Aby mohl čtenář pochopit správně tento rituál, popíšeme podrobně příběh rodiny a vývoj jejího transgeneračního mýtu. V popisu léčení rodiny vystupují napovrch určité chyby, kterých se terapeuti dopustili, chyby - které jako obvykle, byly instruktivnější, než současné úspěchy.

Konečně, tyto chyby byly velice pochopitelné, a jejich nepřímé důsledky nás vedly k následnému předpisu rituálu. Nakonec, detailní analýza podstaty a účelu rituálu bude ilustrovat a vysvětlovat exaktně, co míníme termínem rituál. Pro tento účel budeme nazývat rodinu Casanti.

Struktura rodinného mýtu

Náš příběh rodiny Casanti začíná kolem roku 1900 na velké a odlehlé farmě v nížině střední Itálie. Po mnoho generací se Casantiové lopotili, aby vydobyli živobytí na této zemi, které nebyli vlastníky, ale kterou měli pronajatou. Hlavou rodiny byl "Cappocia", dělník železné pěsti, který založil svou nesmlouvavou autoritu na tradici patriarchálních pravidel, které se formovaly prakticky od feudální éry.

Jeho ženu jako kdyby jste vzali ze stránek The Books of the Family, napsaných Leonem Battistou Albertim na konci 15. století. Neúnavná a nadmíru šetrná, byla přesvědčena, že role ženy je sloužit, rodit, nosit děti a nikdy nepochybovat o nadřazenosti a právech mužů, odměnou že jí může být jen její vlastní ctnost.

Dala svému manželovi 5 synů. Siro, nejmladší, se stal otcem v naší rodině.

Pro tyto lidi znamenalo, narodili-li se jako rolníci, že také jako rolníci zemřou. Práce byla těžká a nebyl čas na radost nebo dovolenou. Přestože 5 synů se učilo číst a psát ve vesnické škole, nepotřebovali to k práci na poli. Každá pomocná ruka byla drahá a nemohla být pominuta. Toto bylo jednoduché a nebylo jiné alternativy. Co jiného mohl dělat nedovzdělaný rolník, než zůstat s rodinou, pomáhat jí podporovat a dávat nějaké peníze na společné přilepšení, kdykoliv to jen bylo možné? Tato pravidla byla v souhrnu mocná a také minimální k přežití. Nebyly tolerovány protesty některých synů, natož, aby byly přijaty - řešením bylo jenom usadit se a připojit se k druhým.

Během roku 1930, v oblasti Tuseau Maremma, byly patriarchální rodiny dosud izolovány a byly brány svými členy jako zdroj pro zajištění živobytí a společenských

pozic. Opustit rodinu znamenalo vytržení kořenů a emigraci, bez nějakých finančních prostředků, či zajištění. To znamenalo zůstat bez pomoci a podpory v čase nemoci a v méně šťastném období. Je nutné říci, že většina rodin, včetně takových jako Casantiové, se rozhodla zůstat pohromadě.

Na tomto pozadí bylo společenství otce se syny štěstím. Nejenže si mohli pomáhat na poli, ale mohli mít také snachy, které poslušné a pilné, mohly pracovat v domě i na poli. Takže každý syn byl povzbuzován k tomu, aby se co nejdříve oženil. Nevěsta mohla přijít žít k manželovi do rodiny a podrobit se jemu samotnému, jako otci rodiny, ale také tchánovi, tchýni, švagrům a švagrovým, kteří přišli před ní, podle pořadí. Paternalismus Casantiových byl v této době starou tradicí.

První čtyři bratři byli již ženatí nějaký čas a usadili se v rodině, když Siro, nejmladší, se vrátil z války. Byl pryč v těžkých letech 1940-1945, bojoval, a viděl mnoho věcí, o kterých se mu na farmě ani nesnilo. Vyučil se také mechanikem a měl řidičské oprávnění na řízení nákladního auta. Když byl propuštěn z armády, vrátil se na farmu, zjistil, že je depresivní a rozčarován (cítil se vykořeněný). Někdy čas nebyl schopen zapojit se do práce a trpěl duševním vyčerpáním. Postupně se zadaptoval a byl schopen se opět sblížit s druhými, tak jako v minulých letech.

Brzy do něj začal rýpat Capoccia. Byl čas, aby se oženil. Dvě snachy byly těhotné a rodina potřebovala ženu, která by běhala v kuchyni a obstarávala drobné zvířectvo. Měli už vybranou kandidátku, dceru sousedního farmáře. Siro však měl jiné přání. Vzpomínal na krásnou švadlenu, kterou potkal ve Florencii, když sloužil v armádě; rozhodl se, že ji přivolá. Pia nebyla zcela taková, jakou ji měl Siro ve vzpomínkách. Jednou živá a radostná, jindy zase skleslá a smutná. Byla opuštěnou snoubenkou po létech zasnoubení a neměla už šanci na lásku a romantický příběh.

Takže Pia akceptovala Sirosův návrh, i když proti radě svých přátel a příbuzných ("Ty nebudeš schopná žít takový způsob života ... Uvidíš, přijdeš zase brzy k nám ..."). Ale Pia věděl že se nemůže vrátit zpátky. Pro ni to bylo podobné jako jít do kláštera. Casantiovi po mnoha váháních a úvahách o "městském děvčeti" ji nakonec přijali. Pochopili, že je to seriózní dívka, která by mohla dobře pracovat a nikdy si nestěžovat.

Ale časy se změnily; rodina byla plná napětí. Se vzrůstajícím vlivem průmyslového rozvoje, který nakonec dostihl i nejvíce izolované kraje v Itálii, začali mít i tady lidé kontakt s vnějším světem. Poslouchali rádio, chodili do obchodu, kde viděli různé podivuhodné věci. Snachy, které byly zvyklé na své postavení v rodině jako kus rodového majetku a posluhovačky, byly užaslé, když viděly elegantní ženu, která kouřila a dokonce řídila auto! Pak začaly komplikace pro starého "Capocia", který nikdy neslehl ze své autority a také požadavků na své snachy, které byly vždy po boku svých mužů.

Například, mužům bylo dovoleno jít v neděli do města, zatímco ženy je očekávaly doma, vařily a staraly se o zvířectvo. Začaly stížnosti na toto omezení, nejstatečnější nyní zkoušely přemluvit své mažely k opuštění farmy. Ale tváří v tvář takovému nebezpečí pět synů setrvalo se svým, i rodiči v mlčenlivé koalici. Byli to "praví" Casantiové. Byli zodpovědní za kontrolu žen v rodině. Nebylo tu místo pro stížnosti, nespokojenost nebo žárlivost. Mělo být jasné, že nebyla žádná neadekvátnost v rozdělování zaměstnání a vydání: všem bylo rozdělováno úplně stejně a rovnoměrně. A také z hlediska dětí bylo rovněž zakázáno dělat srovnání nebo vyjadřovat soudy. Rivalita byla nemyslitelná - dítě jednoho bylo dítětem všech.

Tak se zrodil mýtus "jeden pro všechny a všichni pro jednoho", a mýtus byl také sdílen, každým kdo měl kontakt s rodinou.

Žádná jiná rodina v celém kraji není taková jako Casantiovi .. taková velká rodina a každý má rád toho druhého .. žádné boje a žádné hašteření ...

Pia, Sirosova žena, hrála velkou roli ve výstavbě tohoto mýtu. Poslední, která přišla (a proto pod vlivem autority všech ostatních) byla považována tchýní za svatou - nemalý úspěch v tomto prostředí. Byla přizpůsobivá, vždy ku pomoci, uznávanou matkou dětí celého klanu. Se svými vlastními dětmi byla nešťastná, porodila dvě dcery do rodiny, kde byli ceněni více synové. Starala se se stejnou péčí o synovce a neteře, aniž by někomu dávala přednost. Ve skutečnosti při vaření a podávání jídla dávala svým vlastním dětem jako posledním. Někdy ji dcery našly plačící v jejím pokoji, ale po optání jim vždy odpověděla, že se necítí dobře a že ji bolí hlava. Jestliže její manžel, vracející se z pole, si stěžoval, že nejtěžší práce vždy zbyla na něho, vyhledala ho, aby mu v tichosti řekla, že se mýlí, že život je stejně těžký pro všechny.

V tomto bodě se můžeme blíže podívat na charakteristiky rodinného mýtu, jak byl popsán Ferreirou (citován článek Ferreira, A.J.: Rodinný mýtus a homeostasa - Arch. gen. Psych., 9, 1963):

V první generaci zjišťujeme, že selské patriarchální pozadí je dosud živé v kontextu reality, homogenní ve své izolaci. "Přežití, bezpečí a úcta členů závisí na rodině. Kdo se někdy od ní separuje, je ztracen".

Při absenci alternativ, informací a konfrontací, nejsou konflikty. Ale jestliže druhá generace - to je Siro a jeho bratři - dosáhne dospělosti, vzniká rozvratná tenze. Byla pryč fašistická éra se svou glorifikací pěstitelů zrna a byla tu navíc "demokracie" se svými politickými shromážděními, které měly dokonce vliv i na nejvíce izolované vesnice. Práce nájemního farmáře byla definována jako ponižující a vyčerpávající. Vnucování průmyslového prostředí bylo zahájeno vlastně cestou biografu, rádia, obchodů a bezprostředním kontaktem s lidmi, kteří znali "rychle vydělat peníze".

Ale Casantiovi bratři, dosud vedeni starým Cappociem, byli podezřívaví. Měli všechny znaky světa, který už nebyl životný. Jejich pevnost a víra byla jen ta stará: těžce pracovat a držet pospolu. Zůstávajíce pohromadě, vytvářeli mýtus kolektivního produktu, který byl schopen existence a persistence, dokud posiloval homeostázu ve skupině proti zneklidňujícím vlivům.

Jako všechny mýty, jak zdůrazňuje Ferreira, i tento zahrnuje určitá omezení, která působí ve svém celku jako odchýlení od reality. Následně potom, mýtus modifikuje perceptivní kontext rodinného chování, kterým je nahražováno opravdové vysvětlení pravidel, která určují vztahy v rodině. Navíc, mýtus v tomto kontextu reprezentuje oddělení rodinné skupiny od reality, oddělení, které můžeme nazvat "patologickým".

Ale zároveň, když byl mýtus konstituován, byl velmi životný, byl součástí života, částí reality a formoval děti, které v něm byly narozené.

Casantiovský mýtus, nyní zkonsolidovaný a předávaný třetí generaci, přežil smrt Cappocia a jeho ženy, stejně tak jako zřeknutí se farmy. Koncem šedesátých let během krize v nájemním postavení se pět bratrů tak rozhodlo; opustili farmu a odešli do města. Byli ex-farmáři, opuštění a nevzdělaní. Jak bylo možno je rozdělit, podělit jejich těžce vydobyté peníze na tak malé části? Bylo by daleko lepší zůstat pohromadě a nalézt zaměstnání, na kterém by mohly profitovat jejich společné schopnosti.

Zorganizovali stavební společnost, která bezprostředně profitovala ze stavebního rozmachu. Pro začátek měli dost peněz: mohli se začít radovat z příjemnosti konzumního života, mohli žít v bytech ve městě. Zde opět začal vládnout mýtus: všichni se nastěhovali do jednoho bloku domů. Přestože měli oddělené byty, apartmá, jejich dveře zůstávaly vždy otevřeny k druhým z klanu, dokonce k neohlášeným návštěvám.

S tím, jak rostla třetí generace, se situace stávala stále komplikovanější. Mýtus se stával stále rigidnějším, neočekávaně nastávaly změny a dráždivé napětí bylo stále intenzivnější. Maloburžouvé, kteří tvořili společnost, ve které se Casantovci znovu našli, byli zděšni konfrontacemi a spory. Děti byly srovnávány zvláště podle úspěchu ve škole, podle jejich přátelství a popularity. Žárlivost a závist se objevovala při každé příležitosti. Zprávy a klepy putovaly ze dveří do dveří, okna se stávala pozorovacími místy.

Casantovský mýtus se stával extrémně rigidním. Rovněž Casantiovi bratřenci byli opravdoví bratři, rozdělovali si svoje radosti i starosti. Dohromady se bránili obtížím, ať už postihly kohokoliv z nich, dohromady se radovali, měl-li někdo z nich štěstí.

Nevyslovené železné pravidlo nejenže svazovalo mluvení všech, ale také nepřipouštělo gestikulaci či komentář, který mohl být k něčemu sdělen, motivován třeba radostí, závistí nebo soutěžením.

Když se Siro stěhoval se svým rodinným klanem do města, jeho dcery byly staré 15 a 8 let. Zita, starší, byla vždy mlčenlivá. Tajemná, zarytá, milující venkov a tělesné aktivity, trpěla novými podmínkami života, Studovala, ne z nadšení, a proto, že by měla ambice, ale protože jí to připadalo snazší. Žila odcizena svému okolí, nepřivyknula městskému životu a snila o tom, že se zase jednoho dne vrátí zpátky na venkov. Během jejího 16. roku se u ní manifestoval anorektický syndrom po několik měsíců, ale zase se vše spontánně upravilo.

Nora, Sironova druhá dcera byla ještě malé děvče. Kompletně odlišná od své sestry, trávila dny s Lucianou - svou sestřenicí, která byla také její spolužačka. Nora byla důvěrnější k Lucianě, než ke své vlastní sestře. Luciana měla sklon být štíhlá a plochá, ale byla milá a ambiciózní a vždy první ve třídě. Nora, která na druhou stranu nevykazovala nějaké zvláštní úspěchy ve škole, trochu záviděla úspěch své sestřenici.

Ve třinácti se s Norou udála dramatická proměna. Z hezkého děvčete se stala výjimečně krásná dívka. Úplně odlišná od zbytku rodiny, zdála se podobná madoně toscánské renesance. Její otec, Siro na ni byl nadměrně pyšný. Nosil foto své dcery ve své náprsní tašce a ukazoval je všude, kde jen mohl. Zdálo se, že Nora není příliš potěšena nastalým obratem v událostech; ve skutečnosti reagovala podrážděně na komplimenty vztahující se k její kráse. Společně s Lucianou a její matkou, sestřenicemi a přáteli byla zvána, aby chodila ven nebo tancovat v neděli. Brzy se však vracela domů smutná, neschopná vysvětlit, proč. Ve škole se věci začaly horšit. Dokonce, i když se učila, byla neschopná odpovědět na otázku, která jí byla položena. Krátce po jejích čtrnáctých narozeninách náhle přestala jíst. 3 pobyty v nemocnici, tak jako účast na individuální terapii, neměli efekt. Na radu místní psychiatricky rodina navázala kontakt s naším centrem.

Rodina začíná terapii

V lednu 1971 první sezení. Tehdy, s ohledem na naši praxi, jsme měli ve zvyku dělat kontrakt s rodinou na maximálně 20 sezení. Sezení byla konána každé 3 týdny nebo za delší interval, s ohledem na naše mínění. Rodina to přijala. Výlet do velké vzdálenosti, kterou museli překonat, představoval velkou oběť. Na sezení dorazili vždy po celé noci strávené ve vlaku, a jen co kontrola skončila, museli ten výlet podniknout znovu.

Na začátku terapie Sirovi - otci, bylo 50 let. Pie - matce bylo 43. Zitě bylo 22 let, byla zapsána na Universitě v Sienně, ale neměla v této době přednášky. Nora, 15-ti letá, byla "poděšená kostřička", pět stop 9 palců vysoká a vážící jenom sedmdesát liber. Její chování bylo psychotické. Kompletně oddělená od toho, proč přišla na sezení, omezovala se na sténání, opakování stereotypních frází v jedné chvíli: "Mohli byste mne zvážít bez toho, že byste mi dávali jídlo". Zjistili jsme, že po měsíce opouštěla postel jen v případě, když dala průchod bulimickým orgiím, které byly nevyhnutelně následovány záchvatem zvracení, až k vysílení.

První část terapie, která probíhala v devíti sezeních od ledna do června, byla charakterizována následujícími významnými faktory:

1. Trváním terapeutů, po druhém sezení, na dotazech po vztazích mezi členy nukleární rodiny a celým klanem.
2. Ironickým postojem terapeutů k mýtu a jejich pokusem napadnout jej otevřeně verbálními objasňováními, stejně tak jako pomocí naivních předpisů, se záměrem donutit rodinu k otevřené vzpouře proti mýtu.
3. Nesystemickým přesvědčením, lineárním a moralistickým, že pravým otrokem mýtu byl otec, a ne, jak tomu bylo ve skutečnosti, všichni členové rodiny.
4. Pokusem, jasně neúspěšným, během šestého a sedmého sezení se sejít jen se třemi ženami z rodiny, v naději, že v nepřítomnosti otce budou otevřenější.
5. Neschopností poukázat na to, což mohlo být učiněno po odposlechu pásky z každého sezení, že je zde zvláštní vzorec: Kdykoli člen rodiny, který se zdál být příznivě nakloněn terapeutům, kritizoval klan, byl vždy jiný člen připraven snížit nebo diskvalifikovat to, co bylo řečeno, nebo odchýlit diskusi k nějakému okrajovému tématu.
6. Nořiným postupným opuštěním symptomu od čtvrtého do šestého sezení, kdy se prezentovala v kvetoucí fyzické kondici.
7. Podezřením terapeutů, že Nora svým zlepšením také bránila systém (který se ve skutečnosti nezměnil) a neschopností terapeutického týmu, k níž byli svedeni tímto zlepšením, aby se dostali ze slepé uličky.

Ke konci devátého sezení se terapeutický tým rozhodl zastavit léčbu, deklarovat, že cíl žádaný rodinou, byl dosažen, i když ještě zbývalo jedenáct sezení.

Nora byla ve vynikající formě a začala pracovat jako učnice v kadeřnickém salonu. Ve skutečnosti jsme si chtěli rodinu oťukat. Jestliže Nořino zlepšení bylo falešné, terapeuti by měli k dispozici ještě 11 sezení, aby s ní mohli pracovat. Telefonické domluvy k informaci o Nořině pokroku, a probírání všeobecného stavu záležitostí byly přijímány do pátého září.

Telefonický rozhovor byl proveden přesně otcem. Nora byla dobrá, ale vzdala se práce a měla tendenci zůstat sama doma, separovat se dokonce od rodičů a od

sester. Sironův tón byl tajemný, nejistý. Zeptal se terapeutů, jestli je indikováno další sezení. Terapeuti nechali rozhodnutí na rodině. Bylo dohodnuto, že bude problém probrán a zatelefonojí zpátky. Nicméně, opomenuli to tak udělat.

Na druhou stranu, tým neočekával dramatické události, které následovaly. Ke konci října otec telefonoval do centra opět. Nora se pokusila o sebevraždu a byla na krizovém oddělení v místní nemocnici. Našli ji v koupelně na podlaze v komatu indukovaném alkoholem a barbituráty. Byla neděle, a ona se vrátila z místní taneční zábavy, kde potkala svoji sestřenicí Lucianu. Když zjistila, že je v bytě sama, využila situace, kdy rodina nebyla doma - k tomuto tragickému kroku.

Rituál proti smrticímu mýtu

Na sezení, které následovalo po Nořině propuštění z nemocnice, byla rodina nyní u konce sil a propustila některé důležité informace. Otec přiznal, že v září klan projevil svoji hostilitu k myšlence vrátit rodinu zpátky do terapie. Pokládali za zbytečné pro Sira, aby marnil drahocenný čas a vynakládal tolik peněz nyní, když je Nora vyléčena. Zita, sestra, sdělila důležitý objev. V Nořině dramatu hrála asi Luciana důležitou roli. V létě se Nora svěřila sestře, že se cítila po léta pronásledována svou sestřenicí. Říkala, že se bála zůstat sama s Lucianou a byla nervosní a úzkostná v její přítomnosti, přestože nevěděla proč. Ale Zita zpochybňovala, co jí pověděla Nora, s dodatkem: "Možná, že toto všechno jsou jen Nořiny dojmy."

Když Nora dále mlčela, rodiče vystoupili na Lucianinu obranu. Byla to přece pravá sestra Nory, plná lásky a zájmu. Ve skutečnosti byli bolestně zasaženi Nořiným nedostatkem schopnosti přijímat, její nechutí akceptovat naléhavé a afektované výzvy od Luciany.

Ale v této době terapeuti odmítli to spolknout. Dokonce, když se zdálo, že někteří členové rodiny jsou ochotni přinášet sdělení, terapeuti nechtěli znovu padnout do téže pasti.

Sezení bylo zastaveno, když se celý terapeutický tým sešel, aby probral nový obrat situace. Chyby, udělané v prvních sezeních byly nyní jasné. Jít proti takovému železnému mýtu sloužilo pouze k jeho posilování. Trvání na změně bylo dobré jen k posilování strachu ze zhroucení systému a přinutilo Noru, aby opustila svůj symptom a tím vlastně posílila status quo. Opravdu, nic se nezměnilo.

Protože Nora sama byla účastnicí mýtu, začala nakonec pochybovat o realitě vlastního vnímání. Jak si mohla myslet, že teta Emma a Luciana ji nemilují? Snad vnímala Lucianu jako pokrytce, závistivou a špatnou jen proto, že ona, Nora, byla plná těchto věcí.

Tým proto rozhodl zdržet se verbálního komentáře. Bylo naléhavé vymyslet a předepsat rituál, který by se dal použít v této dramatické situaci, tak, aby mohl být proveden. Zároveň bylo nezbytné předepsat "patologii", tj. věrnost mýtu, a přitom uklidnit rodinu a současně ji uvést do paradoxní situace.

Dva terapeuti, kteří se obrátili na rodinu, vyhlásili, že jsou mimořádně zaujati dramatickou situací, ale především objevující se hostilitou vůči klanu, která ohrožovala shodu a pohodu celé skupiny. Bylo životně důležité zabránit této dezintegraci, a bylo stejně důležité, aby se rodina věnovala sledování předpisu, který terapeuti hodlali dát. Rodina, na kterou to silně zapůsobilo, přislíbila spolupráci. Předpis byl následující:

Během dvou týdnů, které měly předcházet dalšímu setkání, každý druhý večer, po večeři, měla rodina zamknout a zavřít na závěr. Čtyři členové rodiny si měli sednout kolem jídelního stolu, stůl měl být prázdný, až na budík, který měl stát uprostřed. Každý člen rodiny, počínaje nejstarším, měl 15 minut hovořit o svých pocitech, dojmech a pozorováních, týkajících se ostatních členů klanu. Jestliže někdo neměl co říci, měl zůstat zticha po vymezených 15 minut, a zbytek rodiny měl také mlčet. Jestliže místo toho dotyčný mluvil, všichni měli naslouchat a zdržet se jakéhokoliv komentáře, gest, nebo přerušení řeči jakýmkoli způsobem. Bylo absolutně zakázáno pokračovat v těchto rozhovorech mimo stanovené hodiny; vše bylo omezeno na tyto večerní schůzky, které měly podobu rituálu. Co se týče vztahů mezi členy klanu, bylo předepsáno zdvojnásobit zdvořilost a ochotu pomoci.

Jak je vidno, rituál měl několik cílů:

1. definovat nukleární rodinu jako jednotku oddělenou od klanu, nahradit zákaz mluvení povinností hovořit jasně o zakázaných tématech, a zároveň to udržet v tajnosti.
2. Noře vrátit její pozici právoplatného člena nukleární rodiny.
3. Povzbudit nově zrozenou intragenerační alianci mezi dvěma sestrami.
4. Zavést, bez explicitního vyjádření, právo každého člena rodiny vyjádřit vlastní vjemy aniž by se mu odporovalo nebo by byl diskvalifikován.
5. Vystavit každého mlčícího člena rodiny úzkosti z mlčení.
6. Předejít pomocí zákazu diskuse mimo večerní sezení přetrvávání tajné koalice.

Pozn.: Terapeuti ve skutečnosti neukázali rodině opakující se fenomen, který zaznamenali: Jestliže člen rodiny si dovolil jakoukoliv kritiku klanu, byl automaticky a pravidelně diskvalifikován některým členem rodiny. Tím, že předepsali rituál tímto způsobem, uspěli ve změně právě toho pravidla, které perpetuovalo tento transakční vzorec.

Předepsání úcty ke klanu terapeuti kvalifikovali jako soulad s homeostatickými tendencemi a udržování rodiny v paradoxní situaci. Ve skutečnosti zjistili, že jsou konfrontováni s neočekávaným obratem na straně terapeutů právě v tom okamžiku, když byli připraveni akceptovat, že klan ohrožoval jejich existenci a Nořino přežití.

Rodina splnila rituál, a o dva týdny později vypadala výrazně změněná. Nora, která byla sotva k poznání, hovořila o tom, jak dobře nyní rozumí manévrum Luciany, které v ní vždycky vyvolávaly pocity viny za jakýkoliv úspěch. Luciana byla schopna to přijmout bez otevřeného komentování, stažením se do mlčení, ukázáním, jak je depresivní, demonstrací určitého chladu k Noře. Bylo to, jako by byly Nořiny úspěchy urážkou Luciany.

Pia ve své roli "odhalila", jak dalece teta Emma (Lucianina matka) byla šírána závistí, takže činila život pro všechny nesnesitelným. Siro intervenoval tím, že říkal, že Lucianino a Emmino chování vyplývalo z nevědomosti a ne ze "špatnosti". Nora odpověděla, že se také cítila poněkud "špatná" za to, co řekla, že cítila k Lucianě.

Ale pravidlo bylo porušeno a bylo nakonec možné metakomunikovat o tomto: **"Kdokoliv hovoří špatně o svých příbuzných, je špatný."** Terapie se konečně dotkla nervového systému, a změny následovaly rychle za sebou. Jakmile bylo jednou pole očištěno od mýtu, bylo možno pracovat na vnitřních problémech rodiny.

Jak definovat rodinný rituál?

Z formálního hlediska, rodinný rituál představuje akci nebo sérii akcí, někdy doprovázených verbálními formulacemi nebo výrazy, které mají být prováděny všemi členy rodiny. Rituál je předepsán v každém detailu: místo, na kterém musí být uskutečněn, čas, eventuálně množství opakování, osoby, které se mají verbálně vyjádřit, v jakém pořadí atd. Často jsou tyto instrukce dány písemně.

Základní aspekt rodinného rituálu zahrnuje náš specifický přístup přiblížení se k rodině ve schizofrenní transakci: jak změnit pravidla hry a tedy rodinnou epistemologii, bez uchylování se k vysvětlování, kritice nebo jiným verbálním intervencím. Jak Shands říká: Může se to zdát repetitivní, ale je neobyčejně důležité opakovat základní myšlenku o naprostém rozdílu mezi světem symbolických procesů, mezi "děláním" a "pojmenováním" - rovinou akce a rovinou popisu.

Vztah mezi chováním a popisováním je něco jako vztah mezi otáčivým pohybem kol automobilu a lineární dráhou, která může být sledována na mapě a slouží k popisu ujeté cesty. Chování se je vždy proces kontrolovatelný cirkulárním pohybem ("se zpětnou vazbou") zpráv mezi centrálními a periferními mechanismy s daty navracujícími se z periferie, která jsou přinejmenším důležitá jako je proud na druhé straně kruhu.

To souhlasí s tím, co Piaget demonstroval ve svých studiích epigenetické evoluce lidské bytosti: kapacita provádět konkrétní operace předchází kapacitu provádět formální operace; kapacita "centrovat" perceptivní procesy přechází schopnost je "decentrovat", to jest provádět abstraktivní operace. Fáze konkrétních operací je proto nezbytným předpokladem pro fázi formálních operací. Jinými slovy, dospět k digitálnímu kódu předpokládá předchozí analogovou adaptaci. Jestliže však jednotlivec dosáhl úroveň formálních operací, pak oba procesy, jak analogový, tak digitální jsou promíchané a nemohou být odlišeny jinak, než jazykově.

Rodinný rituál, zvláště prezentuje-li se v rovině akce, je blíže analogovému než digitálnímu kódu. Tato převaha analogové komponenty je svou povahou způsobilejší než slova, sjednotit účastníky při mocné kolektivní zkušenosti, navodit nějakou základní ideu, kterou všichni sdílejí. Připomeňme si dalekosáhlé využití rituálů při výchově mas a podmiňování v Rudé Číně. Navzdory heslům a frázím, vůči kterým se jedinec může zcela uzavřít, jsou rituály mnohem úspěšnější v uvádění základních myšlenek, např. jednoty, spolupráce a součinnosti pro společné dobro. Každý rituál se stává validním (cestou od znaku k signálu a od signálu k normě) díky své normativní funkci, inherentní v každé kolektivní akci, kde chování všech účastníků je zaměřeno k témuž cíli.

Můžeme tedy uzavřít, že náš předpis rituálů má sloužit nejen k tomu, abychom se vyhnuli verbálnímu komentování norem, které v tom momentu perpetuují rodinnou hru, ale abychom do systému zavedli ritualizovaný předpis hry, jejíž nové normy mlčky zaujmou místo norem starých.

Vymyšlení rituálu vždy vyžaduje velké úsilí terapeutů. Za prvé, úsilí pozorovat a pak kreativní úsilí, protože je nemyslitelné, že rituál úspěšný v jedné rodině může být úspěšný v jiné. Musí být specifický pro danou rodinu stejně tak jako určitá pravidla (a proto určitá hra) - jsou specifické pro každou rodinu v daném "zde a nyní", které ovšem zahrnuje i terapeutickou zkušenost.

Literatura - odkazy

1. Alberti L.B.: **I Libri della Famiglia**, Einaudi, Torino, 1969.
2. Ferreira A.J.: **"Family Myth and Homeostatis"**. Arch. Gen Psychiat. 9: 457-473.
3. Selvini Palazzoli M.: **"Racialism in the Family."** The Human Context, 4: 624-629, 1972.
4. Selvini Palazzoli M.: **Self-Starvation. From the Intrapsychic to the Transpersonal Approach to Anorexia Nervosa**, Chaucer Publishing Company, London, 1974.
5. Selvini Palazzoli M., Boscolo L., Cecchin G. and Prata G.: **"The Treatment of Children through Brief Therapy of their Parents,"** Fam. Proc. 13: 429-442, 1974.
6. Selvini Palazzoli M., Boscolo L., Cecchin G., Prata G.: **"Paradox and Counterparadox. A New Model for the Therapy of the Family in Schizophrenic Transacrien,"** in J. Jorstad and E. Ugelstad (eds.) Schizophrenia 75. Psychotherapy Family Studies. Research 283, 294, 1975. Universitetsforlaget. Oslo, Norway.
7. Selvini Palazzoli, M., Boscolo L., Cecchin G. and Prata G.: **Paradosso e Contro-paradosso**, Feltrinelli, Milano, 1975.
8. Shands H.C.: **The War With Words**. The Hague and Paris, Mouton, 1971.

Reprint requests should be addressed to Mara Selvini Palazzoli, Centro per lo Studio Della Famiglia, 20123 Milano, Via Leopardi, 19 Italy.
(Family Process 16, 1977, 4, 445-453)

Překlad MUDr. Helena Machová

Vztah, jazyk a předporozumění v reflektujících procesech

Tom Andersen

S dílem významného norského terapeuta Toma Andersena se mohli čtenáři Kontextu seznámit poprvé v čísle 2/1991. Vzhledem k velkému zájmu o jeho myšlenky jsme se rozhodli přeložit pro Kontext následující text, který je vlastně opožděným ohlédnutím za jeho předloňským jarním workshopem v Praze. Věříme, že je současně i předznamenáním jeho další návštěvy u nás.

Ú v o d

V následujícím textu bych chtěl poskytnout několik myšlenek o tom, co se nazývá reflektující tým nebo reflektující proces, nebo konverzace a konverzace o konverzacích (Andersen 1987, Andersen 1990, 1991).

V posledních letech jsem se zúčastnil různých reflektujících procesů, což přineslo některé změny v mém profesionálním myšlení. Začnu-li koncem, chci říci, že teorie a metody ustupují více do pozadí a vztah, jazyk a předporozumění (předpoklad či domněnka) si zasluhují větší pozornost. Vztah odkazuje k něčemu, co je mezi klientem (klienty) a profesionálem (profesionály), jazyk odkazuje k vyjádření sebe sama, když hovoříme se sebou samým anebo s jinými lidmi. Domněnka je synonymem a konceptem předporozumění německého filosofa Hanse Georga Gadamera (Warnke, 1987). Znamená to, že osoba, například profesionální, rozumí něčemu dílčímu, např. určitému klientovi v rámci svého profesionálně obecného porozumění lidské bytosti.

T r o c h a h i s t o r i e

Reflektující tým může být částečně viděn jako produkt vývoje Milánské školy, o které je čtenář, jak věřím, informován (Selvini Palazzoli et al. 1980, Boscolo et al. 1987). Podle Milánské školy jsou v určité fázi konzultace, tým a rodina od sebe odděleni, například když tým připravuje intervenci pro rodinu. V průběhu reflektujících procesů k takovému oddělení nedochází; rodina a tým jsou spolu po celou dobu, a o všem se hovoří otevřeně. Ve zpětném pohledu bych chtěl říci, že na to, než se reflektující tým objevil poprvé v březnu 1985, mohly mít vliv dva problémy, a zápasení s jednou otázkou. První z těchto problémů se týkal myšlenek Gregory Batesona o rozdílech, které dělají rozdíly (Bateson 1972). Tyto myšlenky byly upřesňovány pozorováním práce norské fyzioterapeutky Aadel Bülow - Hansen (Vreberg, 1986).

Do svých pokusů pomoci lidem osvobodit se od tělesného napětí zahrnula bolest, vyvolanou masáží jednoho z napjatých svalů. Bolest stimuluje zvýšené dýchání, nádech i výdech, které při svém střídání ulevují svalovému napětí. Pokud její dotek způsobuje příliš malou bolest, nezvyšuje intenzitu dýchání. Jestliže její masáž je přiměřeně bolestivá, vytváří pocit uvolnění. Ale - jestliže její dotek přináší bolest příliš velkou, pacient reaguje hlubším nádechem, avšak zadržuje výdech. Tyto poznatky byly přeneseny do konverzace s klienty tak, že se staly vodítkem k doporučení být přiměřeně odlišný, nebo jinými slovy, přiměřeně neobvyklý v tom, v jakých termínech a jakým způsobem o tom hovořit. Konverzace vážne, a klient je méně zainteresován na tom, o čem a jak se hovoří, pokud je to příliš neobvyklé. Naše profesionální citlivost

pro proces konverzace se zvyšuje, ať už jsou klientovy pocity, jež jsou součástí procesu, příjemné nebo nepříjemné.

Druhý problém se vztahuje k poskytování intervencí, v kterém náš tým udělal změnu koncem roku 1984. Předtím jsme obvykle říkali: "Tomu jsme porozuměli", nebo: "To byste měli učinit"; to se změnilo v: "Navíc k tomu, co jsme viděli (nebo jak jsme to pochopili), jsme viděli toto: ...". Vidím to nyní jako změnu od "buď-nebo", k "to i to". Pociťovali jsme to jako velkou a osvobozující změnu.

Otázka, se kterou jsme zápasili, vyplývala z otázky, kterou klienti často kladli: "Máme problém, ale nevíme, co máme dělat?" Otázka, kterou jsme si kladli, zněla: "Proč když se pokoušíme hledat něco, co by měli klienti dělat, rozdělíme se a opustíme klienty?" Možná bychom měli pozvat rodinu ke sledování a poslouchání naší diskuse? Možná, že jim lze dát podněty k nalezení něčeho, co by mohli dělat jinak ve své problematické situaci?

Reflektující tým

Myšlenka "otevřeného rozhovoru" vznikla již v roce 1981, ale strach z nezdvořilosti nebo poškození klientů nás odrazoval od takové "otevřené konverzace" až do března roku 1985. Když se tak stalo, bylo překvapivě snadné hovořit bez negativních konotací.

Reflektující tým, jak jsme ho nazvali, byl organizován tak, že jeden člen týmu nejdříve konverzoval společně např. s rodinou (spoluvytvářeli rodinný systém), zbytek terapeutického týmu naslouchal tomu, o čem se hovořilo, na druhé straně zrcadla. Po chvíli kterýkoliv člen týmu za zrcadlem nabídl konverzaci o svých myšlenkách, nebo rodinný systém (to je rodina a konzultant - pozn. překl.) vyzval tým k prezentaci svých myšlenek. Potom rodinný systém mohl hovořit o svých myšlenkách a nápadech z naslouchání týmu. Brzy poté jsme začali hovořit otevřeně - tým považoval za přirozené sdílet různé názory na to, co jsme slyšeli. Dobře to vyhovuje myšlence, že některý případ může být popsán a může mu být porozuměno rozdílně, v závislosti na tom, jaké perspektivy používá mluvčí jako základu pro popis porozumění. Reflektující proces často dokázal, že rodiny uviděly něco, co dříve neviděly, nebo porozuměly problému jinak, než když s ním předtím přišly.

"Vnitřní" a "vnější" konverzace

Samotný reflektující proces můžeme popsat tak, že účastníci konverzace střídavě hovoří a poslouchají. Při konverzaci jsou účastníci angažováni ve "vnějším" dialogu, jestliže hovoří s ostatními. Když naslouchají, vede účastník konverzace "vnitřní" dialog, hovoří sám se sebou. Této změně z rozhovoru k naslouchání může být porozuměno jako zaangažování se do ohniska problému ze dvou rozdílných perspektiv; z hlediska vnějšího a vnitřního dialogu. Takové porozumění reflektujícímu procesu může usnadnit nalezení mnoha cest k jeho realizaci; použití týmu a zrcadla je jen jednou z mnoha. Někdo nepovažuje za nezbytné mít jednocestné zrcadlo, jiný nepotřebuje tým k tomu, aby se přešlo od mluvení k naslouchání.

Čtyři "rozhodující" otázky

Od té doby, kdy jsme začali pociťovat reflektující proces jako demokratičtější, zaměřili jsme se na vztah mezi klienty a námi, profesionály, tak aby byl co možná

nejvíce rovnocenný. Z toho vyplynuly dvě zásadní otázky: 1. "Je průběh konverzace pro klienty přiměřeně neobvyklý, nebo příliš neobvyklý? Je způsob, jakým hovoříme o této věci, přiměřeně neobvyklý, nebo příliš neobvyklý?" 2. "Jsou okolnosti (tým, zařízení místnosti) přiměřeně neobvyklé, nebo příliš neobvyklé? (nebylo by lépe být v jejich bytě?)"

Dvě další otázky jsou: "Jak se vyvíjel nápad přijít sem?" a "Jak byste rádi využili tohoto setkání?" První z těchto dvou otázek lze rozdělit do více otázek: "Koho jako prvního napadlo přijít sem?" "Jak reagovali ostatní na ten nápad, když se o něm dozvěděli?" "Komu z vás se to nejvíce líbilo a kdo byl zdrženlivější?" "Kdyby ten, koho nejdříve napadlo přijít sem, neměl takový nápad, mohlo to napadnout někoho jiného z vás?"

Význam těchto otázek je vyjasnit, kdo je připraven hovořit na tomto setkání více a kdo je připraven méně. Sám dávám přednost tomu, aby více rezervovaný člen rodiny byl na počátku konverzace více ušetřen mých otázkami, a ponechávám na své intuici, kdy jej mohu do konverzace zapojit.

Tu druhou otázku: "Jak byste chtěli využít dnešního setkání?" adresuji každému z přítomných. Ti, kteří více očekávají od takového setkání, mají na tuto otázku vždy odpověď; ti, kteří jsou v očekávání více rezervovaní, často nemají žádné přesné přání, o čem by chtěli mluvit. Odpovédím na tuto otázku od těch prvních věnuji velkou pozornost, protože tyto odpovědi budou tvořit kostru našeho setkání. Tato otázka v sobě zahrnuje dvě podotázky: "Jakou formu by mělo mít dnešní setkání?" "První z těchto podotázek lze ještě dále rozdělit - ptáme se na místo, kde by se nejlépe konverzovalo (zde, nebo u nich doma), a na to, zda bude přítomen tým či ne; jestliže ne tým, pak by měl být v místnosti - jeden nebo dva konzultanti; měli by reflektovat, nebo ne? Mohlo by se najít ještě více otázek. Smyslem otázek tohoto druhu je ujistit se, zda konzultace má takovou formu, při které se účastníci nebudou cítit nepříjemně. Je těžké hovořit, když se někdo cítí nesvůj.

Čtvrtá otázka: "Kdo by mohl (měl, směl) hovořit s kým, o jaké věci, a jakým způsobem v této chvíli?" Nemůžeme předpokládat, že všichni přítomní jsou připraveni hovořit o všem - to se vyvine až v průběhu konzultace. Jestliže se v průběhu objeví nějaké nové téma, lze se zeptat: "Jak často hovoříte o této věci?" Jestliže odpověď zní, že o tom ještě nikdy společně nehovořili, můžeme se zeptat osoby, která toto téma uvedla: "Vezmete-li v úvahu, že znáte sebe a ostatní přítomné, myslíte si, že jsou všichni připraveni o tom hovořit, nebo je zde někdo, kdo by nebyl rád, kdyby se o tom teď mluvilo?" Je-li odpověď taková, že je někdo v této věci spíše zdrženlivý, další otázka by mohla znít: "Jak to udělat, aby ti kdo o tom chtějí hovořit, tak učinit mohli, a ti, kteří nechtějí, o tom hovořit nemuseli? Mohli bychom nějak změnit formu konzultace? Mohli bychom se sejít znovu v nějakém jiném složení, než je tomu dnes?" Hlavní myšlenkou je uspořádat konzultaci takovým způsobem, aby konverzace mohla probíhat tak, aby se všichni cítili dobře, nebo alespoň aby se necítili nepříjemně. Myšlenky a otázky vztahující se k této čtvrté otázce byly nejvíce ovlivněny konceptem, který pochází z Houstonu - Galvestonova institutu pro rodinu, konkrétně: systém pro vytváření problému a systém pro rozpouštění problémového systému (Andersen a spol., 1986). Tento koncept se soustřeďuje na to, co se stane, když problém vzniká, kdy zaměstnává pozornost mnoha lidí a tím se vytvářejí názory na to, jak lze problému porozumět, a jak ho lze řešit. Jestliže ti, kteří vytvářejí názory, mají přiměřeně rozdílné názory, mohou si je vyměňovat. Jestliže něčí názory jsou

příliš rozdílné, účastníci si přestávají naslouchat a konverzace brzy ustane, což v důsledku přináší velký problém. Budou místo toho možná chránit a posilovat své názory, když jim někdo řekne, aby se jich vzdali.

Taková setkání, podporující ty, kteří nemohou mluvit jeden s druhým, budou velmi pravděpodobně přinášet jen více potíží. Tento známý "Galveston-koncept" není jen nástrojem pro klinickou práci, je také výzvou k novým myšlenkám v rodinné terapii. Jedna myšlenka je, že systém (např. rodina), vytváří problém. Podle "Galveston-konceptu" však spíše problém vytváří systém. Rodinný koncept se zdá být příliš těsný, protože problém vytvářející systém často zahrnuje více osob, než jen členy rodiny. Často jsou to právě profesionálové, jež jsou v takovém systému, vytvářeném problémem.

N e p ř í j e m n ý p o c í t

Hovoříme-li o sobě, chtěl bych říci, že můj příspěvek ke čtyřem otázkám uvedeným výše, změna od "bud'-nebo" k "to-i to", i provádění veškeré konverzace "otevřeně" - to vše vyplynulo z mého nepříjemného pocitu předtím. Nyní, ve zpětném pohledu, chápu, proč jsem se cítil nesvůj ze vztahu, který jsem měl s příchozími klienty. Nepříjemné pocity přinášelo to, že bych měl vědět lépe, než ti, kteří za mnou přicházeli, o čem bychom měli mluvit, jak bychom o tom měli mluvit, jak by tomu měli porozumět a dokonce co by měli dělat. Je zajímavé pozorovat, že nepříjemné pocity ze vztahů s klienty stimulovaly ke změnám v mé práci - nebyly to teorie, které způsobily změny. Bylo to spíše tak, že pocity diskomfortu stimulovaly ke změnám v mé praktické práci, které pak měnily mé teorie, nebo jak říkám raději: mé domněnky nebo předporozumění.

O h n i s k o k o n v e r z a c e

V mnoha ohledech se stává konverzace ohniskem. Když tým chce sdělit své reflexe, říká: "Máme několik myšlenek (nápadů), které by mohly být užitečné pro váš rozhovor." Součástí otázky: "Jak byste chtěli využít dnešní setkání?" je otázka: "O čem bychom spolu měli hovořit?" Rozhovor o různých námětech, které přinesl průběh konverzace, často vedl k další otázce: "S kým už jste o tom hovořili?" a "S kým byste o tom rád hovořil?" ("S kým jste o tom dosud nehovořil?") Bylo zřejmé, že rozhovor s jedním nebo více lidmi, obsahující přiměřené výměny popisů a vysvětlení, týkající se např. problému, zvyšuje možnosti nalézt nové popisy a vysvětlení. Takto započatá konverzace se stává zajímavou. Jeden ze způsobů, jak lépe zjistit, o co se v konverzaci jedná, je brát ji jako naslouchání a mluvení. Jeden naslouchá druhému, který hovoří. Vystává otázka: "Jak posluchač rozumí procesu mluvení?"

V y j á d ř e n í s e b e s a m a

Mluvení přináší informace. Nás a druhé učí, co si někdo myslí. Sledujeme-li osobu, která se pokouší vyjádřit sebe, můžeme snadno definovat pokoušení se jako hledání. Můžeme snadno cítit, že osoba hledající ta správná slova vyjadřuje sebe. Slova jsou osobně významná a často jsou podávána formou metafor (meta = za, mimo; phore = přinášet). Bez metafor se neobejdeme (Lakoff et al. 1980). Přinášíme své myšlenky za použití slov, kterými se pokoušíme zachytit to, o čem přemýšlíme, ale co obsahuje

i něco navíc. Sledujeme-li pozorně toho, kdo hovoří, můžeme zaznamenat, že osoba hledá určitou rychlost, rytmus řeči a určitou sílu hlasu. Můžeme také zaznamenat, že v průběhu toku řeči jsou tu a tam malé pauzy. Dovolte mi dát to do souvislosti s tím, co mě naučila Aadel Bülow - Hansen (Vreberg et al. 1986). Říká, že všechna naše slova a pocity jsou realizována dýcháním, výdechem. Slova a pocity vycházejí, když necháme vyjít vzduch. Nechat vyjít vzduch neznamena jen vypustit slova a pocity, ale také nějaké napětí těla. Nádech znamená určitý nárůst napětí v těle, výdech je zbavením se ho. Mluvení je tedy také neustále osvobozování se od napětí. Když se nadechujeme, nepatrně zvyšujeme napětí, tak jak natahujeme a otevíráme své tělo.

Slova, která může slyšet jak řečník, tak i ostatní, jsou utvářena proudem vzduchu, který vychází s výdechem. Vyjádření někoho skrze mluvení je tělesná aktivita. Pronášení slov a ponechání prostoru emocím a pohyb těla nemohou být odděleny. A když někdo vyjadřuje sebe sama, stává se osobou (nebo to nazývá Já, nebo individuum, atd.). Jestliže se o sobě někdo vyjadřuje jinak než dříve, obnovuje se (stává se jiným). Mluvení, které je součástí vyjádření sebe sama, je něco víc, než jen informací, je také formováním.

Zaznamenal jsem ve své praxi, že mě porozumění tomu, co je konverzace, mě stimulovalo nechat lidi mluvit tak dlouho jak chtějí, jakým způsobem chtějí, protože proces, ve kterém jsou, když hovoří, je stejně tak informativní jako formativní. Nechci tento proces narušovat. Ve skutečnosti tento proces nekončí, když skončí mluvení; je tam vždy krátká pauza poté, kdy osoba přestane mluvit, jako kdyby mluvila sama k sobě o tom, co právě řekla.

Dávám tedy přednost tomu počkat, než osoba domluví, a udělám krátkou pauzu předtím, než začnu klást otázky. Považuji mluvení, ať už k sobě, nebo k druhým, za proces neustálého hledání porozumění sobě samému i druhým; porozumění okolnostem a tomu, jak se klienti mohou k okolnostem vztahovat. Možná, že velkým lidským projektem je porozumět a vyhnout se tomu, jak bychom se neměli vztahovat k okolnostem druhých.

Jestliže lze akceptovat formativní aspekt mluvení kromě aspektu informativního, mohla by to být idea, jak upozornit čtenáře, že se vyjadřujeme prostřednictvím jazyka přinejmenším čtyřmi různými způsoby: ve snech, ve vnitřním dialogu (mluvení k sobě), ve vnějším dialogu (mluvení k druhým) a psaním. Tyto čtyři formy řeči přinášejí čtyři různé inspirace k formování sebe sama. Je možno říci, že nás částečně utvářejí čtyři rozdílné perspektivy téhož?

P ř e d p o k l a d y (předporozumění, domněnky)

Moje předpoklady o tom, co je lidské myšlení a lidské aktivity, se v průběhu doby velmi změnily. Nejdříve, jako mladý lékař, jsem chápal myšlení a jednání více jako důsledek biologické struktury člověka. To se rozšířilo o psychologické struktury a později sociální struktury, jako například struktura rodiny, jako další zdroje myšlení a jednání. Později, když jsem se ve své profesionální práci více zaměřil na konverzaci a jazyk, stával jsem se citlivějším k tomu, co se psalo o jazyku a o formativní stránce řeči (viz Gergen 1984-1989, Potter et al. 1987, Andersen et al. 1988, Shotter 1989). A jistě všechny diskuse, které jsem absolvoval s Harry Goolishianem, a všechna moudrost Aadel Bülow-Hansen, se implicitně podílely na větším přiblížení se k mému "novému" porozumění lidskému myšlení a jednání, tak jak bylo popsáno výše.

Náš obecný předpoklad (předporozumění, domněnka) o tom, co je lidské, značně ovlivňuje to, *jak* porozumíme jednotlivým osobám, které potkáváme. Toto *jak* zahrnuje co (čemu) se chystám porozumět, a *jak* k dosažení tohoto porozumění přistupuji. Hans Georg Gadamer, říká, že proces porozumění začal ještě dříve, než jsme se setkali s tím, čemu se chystáme porozumět (Warnke 1987). Toto předporozumění je složeno z mnoha částí. Některé z nich jsou: co si s sebou přinášíme z kultury a z tradic, z osobní zkušenosti, z teorií, z umění, ze všeho, co je nejasné v myšlení, a co proto raději nazýváme intuicí. To, čemu rozumíme v nové situaci, je ovlivněno naší předchozí zkušeností. To, s čím se setkáváme poprvé a co není zcela srozumitelné, se však vyjasňuje, když o tom mluvíme, a to se zpětně vrací do našeho předporozumění, a rozšiřuje se tak naše budoucí porozumění. Rozumíme pomocí našeho předporozumění, a měníme své předporozumění skrze naše jednotlivá, právě probíhající porozumění. To se nazývá hermeneutický kruh (Heidegger 1990, Warnke 1987). Pokaždé, když něčemu porozumíme, máme možnost znovu hledat a znovu uspořádat své předpoklady a domněnky o tom, čemu se snažíme porozumět. V tomto smyslu může být osoba, která si je vědoma hermeneutického kruhu, vždy jak "**hledáčem**" (rozumět sobě, okolnostem a tomu, jak se k těmto okolnostem vztahovat), tak "**výzkumníkem**" jednoho každého aktu porozumění. Klinický pracovník, který si je toho vědom, se stává praktikem a výzkumníkem v jedné osobě.

Nepohodlné vztahy

Pokusy porozumět různým změnám v mé klinické praxi mi vlastně umožnily zkoumat mé předporozumění jejího vývoje a změn. Myslím, že praktické změny v mé práci přinesly posun od nepříjemných vztahů ke vztahům méně nepříjemným. Vztahy nejsou nepříjemné ve své podstatě, jsou jako nepříjemné **pocítovány**, a já si myslím, že tyto nelibé pocity vznikají, když to, co se právě děje, není slučitelné s vlastním etickým nebo estetickým standardem. Vše, co děláme a říkáme jeden druhému, je především příspěvkem k formování a re-formování vztahů. Když je profesionál příliš ovlivněn svou metodou nebo technikou, tato metoda nebo technika může být lehce hlavním příspěvkem k formování probíhajícího vztahu. Pro mně je to signál, že přišel čas položit si otázku: "Jestliže chci používat tuto metodu v práci se svými klienty, bude slučitelná s tím vztahem, který s nimi chci mít? Nebo bude vyžadovat takový vztah, který s těmito klienty nechci mít?" Možná, že přišel čas, aby naše vztahy více formovalo naše etické a estetické cítění; aby tyto vztahy napomáhaly možným aktivitám, vhodným v rámci existujícího předporozumění (jehož součástí jsou teorie), nebo se staly základnou pro vytvoření nového předporozumění (včetně teorií). Vztahy, kde jeden něco dělá **spolu s druhým** se mi zdají příjemnější než vztahy, kde jeden dělá něco **druhým, o druhých a pro druhé**.

Vědění, myšlení a vyjadřování nebo: vyjadřování, myšlení a vědění?

Většinu svého života jsem se domníval, že předtím, než mluvíme, myslíme; že mluvení je výsledkem myšlení, a myšlení je důvodem pro vyjádření sebe sama. Dlouho jsem si také myslel, že člověk musí rozumět tomu, co vyjadřuje, předtím, než to vyjadřuje.

Studiem autorů uvedených v příloženém seznamu literatury, setkáváním s Aadel Bülow-Hansen, rozhovory s Harry Goolishianem a mou účastí v mnoha reflektujících

procesech se moje myšlení pomalu dostávalo do nové pozice; hovoříme-li (k sobě nebo k druhým), docházíme k poznatkům o tom, co si myslíme, a když hovoříme o tom, na co myslíme, dosahujeme porozumění. Porozumění jednotlivým situacím vychází z toho, co a jak o nich říkáme. Co a jak říkáme, vyplývá z toho, "co a jak" víme z předchozí doby (naše předporozumění). Co se dozvídáme, je proto velmi propojeno s jazykem, **ve kterém jsme**. Neříkám jazyk, který používáme, ale jazyk, **ve kterém jsme**. Jazyk, ve kterém jsme, je částí našeho sebevyjádření, které nás vytváří tak, že se stáváme osobami, jimiž se stáváme. Poznatek o těchto termínech přináší velká osobní omezení a nelze je příliš generalizovat. Jsou však užitečné k porozumění sobě samému, svému okolí, a k tomu, jak se k němu vztahujeme. Je to odlišné od apodiktické znalosti; to, co víme, je pravda, kterou Platón nazval epistémé (epi = nad, stémé - vzniklo z hi-stanai = stát nad), a je také odlišné od toho, co Platón nazýval doxa (mínění); t.j. to, čemu věříme, že je pravda (Polkinghorne, 1983). Poznatek, o kterém jsem zde psal, není něco mimo dosah toho, co je pravda, ať už je známá, nebo za pravdu považovaná. Poznatek, o kterém jsem zde psal, je **užitečný** poznatek. Když s někým konzultuji a on říká: "Nevím, co mám dělat?", říkám si: "To, co pochopil (např. o problematické situaci), mu nepomohlo. Možná bychom spolu měli hovořit, abychom se pokusili vytvořit (nebo najít?) jiné porozumění, které by mohlo být užitečnější?"

Toto porozumění poznatkům apeluje na mé "staré" porozumění, které mě nutilo myslet si, že je vždy něco "za" tím, co se děje. Když někdo něco říkal, často jsem si kladl otázku, co tím asi myslí. Harry Goolishian mně a mnoha jiným často připomínal: "Poslouchejte, co říkají." Implicitně v tom spočívá to, od čeho bychom měli začínat konverzaci- od toho, co říkají; **nikoli** od toho, co my si myslíme, že říkají.

Napsal jsem, že porozumění přichází prostřednictvím mluvení; někdo by tomu mohl mylně porozumět tak, že mluvení je "za" věděním. "Za" mluvením není nic. Mluvení je účast na životě, a to je stálé vyjadřování sebe sama. Takže: je-li něco "za" mluvením, pak to musí být sám život.

N o v á o t á z k a

Ve své práci jsem zaznamenal, že se **nikdy** neptám způsobem: "Slyšel jsem vás říkat (to a to ...). Co jste tím mysleli?" Otázka, která se však v poslední době objevuje stále častěji, zní: "Slyšel jsem vás říkat (to a to ...). Můžete mi povědět, co jste si mysleli, když jste to říkali?" (Protože tato otázka se objevuje tak často, stává se výzvou k nalezení tolika variant, kolik je jen možné).

S o u s t ř e d ě n í s e n a k o n v e r z a c i a m o j i ú č a s t v n í

Vědění přichází s vyjádřením sebe sama. A vyjádření sebe sama přichází se sněním, mluvením se sebou samým (vnitřním mluvením), mluvením s druhými a psaním. Být **druhým** v konverzaci znamená, že chci částečně rozumět a částečně nerozumět, částečně naslouchat a částečně hovořit. Z toho vyplývají otázky: "Jak mohu porozumět tomu, čemu nerozumím? Zvláště pak, jak mohu rozšiřovat toto porozumění, když dokonce ani nevím, čemu nerozumím? Měl bych naslouchat a hovořit novým způsobem kromě toho, jak jsem naslouchal a hovořil dnes?"

Naslouchání a mluvení

Setkání s Aadel Bülow-Hansen mě naučilo více žasnout nad nasloucháním a mluvením. Když pracuje, její jazyk opravdu hovoří, a její uši naslouchají jiným.

Také její ruce "hovoří" a "naslouchají". Pracující ruka, ta, která provádí masáž na klientově těle, "hovoří". Druhá ruka leží klidně někde na těle, a pozorně "naslouchá" odpovědím těla na pracující ("mluvící") ruku. Její oči "hovoří" a "naslouchají". "Naslouchají" všem malým signálům, které přicházejí jako odpověď na její pracující ("hovořící") ruku. Když sdělují blízkost její podpory, úctu a teplo, "hovoří".

Možná bychom porozuměli lépe nebo jinak, kdybychom své oči a ruce více zaměřili na přemýšlení o mluvení a naslouchání. Může nás to přinutit, abychom naslouchali intuitivněji? Naslouchat intuitivně pro mně znamená vnímat i nejmenší "doteky"; slabé, téměř neviditelné a neslyšitelné, které pominou tak tiše a rychle, že je většinou sotva postřehneme. Pokud odlišně nasloucháme, můžeme také odlišně hovořit? Lze se zde něčemu naučit od umění a umělců?

Může to způsobit, abychom naslouchali odlišně? Mohli bychom např. naslouchat mluvení tak, jak nasloucháme hudbě? Vzpomeňme Mozartova Requiem, zádušní mši. Například jeho části, nazvané Confutatis. Muži zpívají nejdříve sami, s velkou silou: "Confutatis, maledictis, flammis acribus addictis" (Hříšníci budou prokleti, vrženi do ohně a obráceni v popel). Pak zpívají sonorními hlasy samotné ženy, nejdříve soprány, poté jako stínový chór alty: "Voca me cum benedictis" (Naslouchej mi s milosrdenstvím). Muži i ženy zpívají se strachem, zoufalstvím a jistým úžasem; je v jejich hlasech nějaká naděje? Poté však všichni, muži i ženy, vroucně prosí o milost a vysvobození. Nevycházíme z údivu, je v tom naděje? Jak ji vytvářejí, jak je jejich naděje ovlivňuje? Jaké další otázky bychom si mohli položit?

Z á v ě r

Ve své kritice epistemologie Richard Rorty (*jak* docházíme k poznání, co je pravda) referuje o disputaci mezi kardinálem Bellarminem a Galileem. Galileo rozlišoval mezi racionální vědomostí a vírou, a chtěl říci, že věda by měla pojednávat pouze o tom prvním. Bellarmine, který disputaci "prohrál", nebyl takového rozlišení schopen (Warnke 1987).

Lze říci, že čas podpořil Bellarminiho pohled o něco více než naše naslouchání, které zahrnuje spirituální a emocionální v doplňku k racionálnímu?

Nebo snad už nastal čas, aby naše hlasy trochu více souzněly s tím, co přichází z nás, a zní přirozeně, a nejen s tím, co nám říkají teorie a metody?

Literatura u překladatele.

Překlad: PhDr. Milan Kinkor (RIAPS Praha)

IV. Capriccia

V r. 1982 vydal rakouský fyzik, žijící ve Spojených státech, Fritjof C a p r a , své dosud nejrozsáhlejší dílo (500 stran), knihu **"Bod obratu - základy nového obrazu světa"**.

V tomto ročníku Kontextu přinášíme na pokračování ukázky z této knihy v překladu PhDr. J. Haupta z německého vydání.

Nový pohled na skutečnost:

Systémový obraz života

Nový pohled na skutečnost se opírá o poznání, že všechny fenomény - fyzikální, biologické, psychické, společenské a kulturní - jsou zásadně spojeny a na sobě navzájem závislé. Tento pohled přesahuje současné hranice vědních oborů a pojmů a bude používán v budoucích institucích. V současné době ještě neexistuje žádný teoretický nebo institucionálně odpovídající rámec, kterého by se dalo použít k formulování nového paradigmatu. Ale mnozí jedinci a společenství již vyvíjejí nové formy myšlení a organizují se podle nových principů, čímž zvolna vznikají obrysy takového rámce.

V této situaci může "bootstrapové" pojetí, jak bylo vyvinuto současnou fyzikou, vykonat zvláště dobré služby. (Pozn.red.: Anglické slovo "bootstrap" znamená poutko u boty. Název teorie pochází ze rčení "zvednout sám sebe za poutka u bot" a naznačuje tím popis rekurzivní teorie konzistentní povahy existence světa částic, kdy částice existují v obecném vzájemném propojení, každá z nich závislá na všech ostatních a všechny zároveň závislé na každé jediné). K tomu účelu by se musela krok za krokem zformulovat síť do sebe zapadajících idejí a modelů, přičemž by se současně vyvíjely odpovídající společenské organizace. Žádná z těchto teorií a žádný z těchto modelů by nesměl být důležitější než ostatní a všechny by musely být ve vzájemném souladu. Všechny by překonávaly konvenční hranice a používaly by vždycky téhož jazyka, kterým se dají nejlépe popsat různé aspekty mnohovrstevného, propojeného tkaniva skutečnosti. V souhlase s tím by nebyla žádná z nových společenských institucí nadřazena jiné nebo důležitější než ostatní a všechny by o sobě věděly, navzájem komunikovaly a kooperovaly.

V následujícím se budu více zabývat některými, v poslední době vzniklými představami, modely a organizacemi a pokusím se ukázat, jak spolu po ideové stránce souvisí. Přitom se zvláště soustředím na metody, které jsou významné pro individuální a společenské zdraví. Protože sám pojem zdraví rozhodujícím způsobem závisí na představě, kterou si vytváříme o živých organizmech a jejich vztahu k prostředí, začnu výklad tohoto paradigmatu objasněním povahy živých organismů.

Současná biologie a medicína se z velké části opírají o mechanistický světový názor a pokoušejí se redukovat fungování organismu na přesně vymezené mechanismy buněk a molekul. Mechanistický názor je částečně oprávněný, protože živé

organizmy jednají zčásti jako stroje. Vyvinuly mnoho strojům podobných částí a mechanismů - kosti, svalový pohyb, krevní oběh apod. - pravděpodobně že strojům podobné fungování bylo výhodné pro jejich evoluci. **To však ještě neznamená, že živé organizmy jsou stroji.** Biologické mechanismy jsou jen zvláštními případy daleko obsáhlejších organizačních principů; ale neexistuje žádná činnost některého organismu, která by byla tvořena výlučně takovými mechanismy. Biomedicínská věda se po Descartesovi příliš soustřeďovala na strojům podobné vlastnosti živé hmoty a zanedbala zkoumání její organické a systémové povahy. Ačkoliv znalost buněčných a molekulárních aspektů biologických struktur zůstane i nadále důležitá, dospějeme k lepšímu porozumění životu, jestliže vyvineme "systémovou biologii", tedy biologii, která nahlíží na organizmy jako na živé systémy místo jako na stroje.

Systémový pohled pozoruje svět se zřetelem k souvislostem a integraci. Systémy jsou integrované celky, jejichž vlastnosti se nedají redukovat na vlastnosti menších jednotek. Systémové učení se soustřeďuje na základní organizační principy místo na základní stavební kameny a základní substance. Příroda je plná příkladů různých systémů. Každý organismus - od nejmenších bakterií přes rozsáhlou oblast rostlin a zvířat až k člověku - je integrovaným celkem a tedy živoucím systémem. Buňky jsou živé systémy stejně jako různé tkáně a orgány těla a lidský mozek mezi nimi představuje nejsložitější příklad. Systémy však nejsou omezeny na individuální organizmy a jejich části. Také společenské systémy mají tytéž celostní aspekty - např. mraveniště, včelí úl nebo lidská rodina. Konečně to platí i o ekosystémech, které se skládají z množství organismů a neživé hmoty navzájem na sebe působících. Co se uchovává v přírodních rezervacích, to nejsou jednotlivé stromy nebo organizmy, ale je to komplexní předivo vztahů mezi nimi.

Všechny tyto přirozené systémy jsou celky, jejichž specifické struktury vyplývají z vzájemných vztahů a závislostí jejich částí. Systémy vyvíjejí proces, který je známý jako transakce - současné a navzájem závislé střídavé působení mnohočetných komponent. Vlastnosti systému se rozruší, jestliže se systém rozebere, jestliže se fyzicky nebo teoreticky rozloží do jednotlivých částí. Ačkoliv můžeme v každém systému rozeznávat jednotlivé části, je celek přece vždy něco jiného než pouhý souhrn jeho částí.

Další důležitý aspekt systémů je jim vlastní dynamika. Jejich formou nejsou ztmulé struktury, ale proměnlivé a přece stabilní manifestace procesů, které jsou základem těchto systémů. Paul Weiss to popisuje takto: "Znaky řádu, který se projevuje ve zvláštní formě struktury a v pravidelném uspořádání a rozdělení podstruktur, nejsou nic jiného než viditelné poukazy na pravidelnosti základní dynamiky působící v této oblasti ... Na živou formu je v podstatě nutno pohlížet jako na viditelný indikátor nebo jako na poukaz na dynamiku základních formativních procesů."

Tento popis systémového pojetí se velmi podobá popisu moderní fyziky. Vskutku stojí "nová fyzika" a zvláště její **bootstrapový přístup** velmi blízko obecné teorii systémů. Klade větší váhu na souvislosti než na izolované jednotlivé prvky a jako nauka o systémech je pokládá za dynamické již v jejich základní povaze. Systémové myšlení znamená myšlení v procesech; forma je asociována s děním, souvislost s vzájemným působením a protiklady jsou nazírány jako oscilace.

Vznik organických struktur se zásadně liší v čase se kumulujících stavebních prvků nebo od výroby strojového produktu v přesně programovaných fázích. Přece však je důležité vědět, že takové činnosti se vyskytují i v živých systémech. V celém živém

světě se setkáváme s činnostmi podobnými činnosti strojů, ovšem specializovanými a sekundární povahy. Redukcionistický popis organismů může tedy být užitečný a v mnoha případech dokonce nutný. Je jen nebezpečný, je-li pokládán za vyčerpávající výklad. Redukcionismus a celostní nauka, analýza a syntéza jsou vzájemně se doplňující metody, které nám napomáhají k hlubšímu pochopení života, jestliže je používáme ve správné rovnováze.

Za těchto předpokladů se teď můžeme zabývat otázkou o povaze živých organismů, přičemž může být užitečné zkoumat podstatné rozdíly mezi organismem a strojem. Nejprve musíme specifikovat, o jakém druhu stroje vůbec mluvíme. Jsou moderní kynemetické stroje, které mají celou řadu vlastností organismů, takže jejich odlišení od organismů je dosti křehké. To však nejsou ty stroje, které sloužily mechanistické filozofii XVII. století jako vzory. Podle Descartova a Newtonova názoru byl celý svět strojem ve stylu XVII. století, v podstatě hodinovým strojem. To máme na mysli, srovnáme-li činnost stroje s činností živého organismu.

Rozdíl, který jako první padne člověku do očí, je, že stroje se stavějí, kdežto organismy rostou. Tento základní rozdíl znamená, že organismus musí být chápán jako dění. Tak je na příklad nemožné podat přesný obraz buňky statickou kresbou nebo popis buňky jako statickou formu. Jako všechny živé systémy jsou buňky pochody, v nichž se projevuje dynamická organizace systému. Zatímco činnost stroje jsou určovány jeho strukturou, je to v organizmech právě opačně - organická struktura je určována dynamickými pochody.

Stroje se stavějí tak, že přesně předepsaný počet dílů se precizně a předem určeným způsobem sestavuje. Naproti tomu disponuje organismus vysokou mírou vnitřní flexibility a tvořivosti. Formy jeho částí mohou být v určitých mezích variabilní a nikdy neexistují dva organismy s absolutně identickými díly. Ačkoliv lze zjišťovat na organismu jako celku přesné pravidelnosti a vzory chování, nejsou souvislosti mezi jeho díly přísně určeny. Weiss prokázal na působivých příkladech, že chování jednotlivých částí může vskutku být tak jedinečné a nepravidelné, že není znatelná ani nejmenší relevantní souvislost s řádem celého systému. Tento řád je vytvářen koordinujícími činnostmi, které nevnučují neměnnou ztrnulost, nýbrž ponechávají jim prostor k variacím a flexibilitě, a právě tato flexibilita poskytuje organismům možnost přizpůsobit se novým okolnostem.

Stroje fungují podle lineárního vztahu příčiny a následku, a dojde-li k poruše, může být zpravidla prokázána jediná příčina. V protikladu k tomu je fungování organismu řízeno cyklickým vzorcem informací, který je znám jako zpětnovazební smyčka. příklad: složka A může ovlivňovat složku B; B může působit na C a C může zpětnou vazbou působit na A a tak uzavřít smyčku. Zhroutlí-li se takový systém, pak je porucha způsobena většinou více faktory, které se navzájem zesilují na sobě závislými zpětnovazebními smyčkami. Který z těchto faktorů nakonec vyvolal zhroucení systému, je často bezvýznamné.

Tato nelineární vázanost živých organismů poukazuje na to, že konvenční pokusy biomedicínské vědy spojovat nemoci s jednotlivými příčinami jsou nejvýš problematické. Ukazuje dále, jak je klamný "genetický determinismus", víra, že různé fyzické a psychické zvláštnosti individuálního organismu jsou "kontrolovány" nebo "dikto-vány" jeho genetickým vybavením. Systémovým obrazem se ozřejmuje, že gény neurčují fungování organismu tak výlučně, jako pružiny a kolečka v hodinovém stroji.

Gény jsou spíše integrálními částmi uspořádaného celku a v souhlase s tím se přízpůsobují jeho systémové organizaci.

Vnitřní utvářenost a flexibilita živých systémů, jejichž fungování je kontrolováno spíše dynamickými souvislostmi než ztrnulými mechanickými strukturami, dávají možnost vzniku četných charakteristických vlastností, které lze pokládat za různé aspekty téhož dynamického principu - principu sebeorganizace. Živý systém je sebe sama organizující systém, což znamená, že mu jeho uspořádání pokud jde o strukturu a funkce, není vnucováno prostředím, nýbrž je vytvářeno samotným systémem. Sebeorganizující systémy projevují jistý stupeň autonomie; tak např. mají sklon utvářet svou velikost podle vnitřních organizačních principů nezávisle na vlivech prostředí. To neznamena, že živé systémy jsou izolovány od prostředí; naopak jsou stále ve vzájemném působení s ním, avšak toto vzájemné působení neurčuje jejich organizaci. Oba nejdůležitější dynamické jevy jsou sebeorganizace a sebeobnovování - schopnost živých systémů stále obnovovat své komponenty, uvádět je znovu do pohybu a přitom zachovávat integritu jejich celkové struktury - a sebetranscendence, tedy schopnost pomocí procesů učení, vývoje a evoluce tvořivě překračovat vlastní fyzické a psychické hranice.

Relativní autonomie sebeorganizujících systémů vrhá nové světlo na filozofickou otázku svobodné vůle. Z hlediska nauky o systémech jsou jak determinismus, tak svoboda relativní pojmy. V té míře, v jaké je systém autonomní v poměru k svému prostředí, je (svobodný). Ale v míře, v které je na něm závislý ve stálém vzájemném působení, je jeho činnost formována vlivy prostředí. Relativní autonomie organismů obvykle vzrůstá s jejich složitostí a u člověka dosahuje nejvyššího stupně.

Tento relativní pojem svobodné vůle se zdá být v souhlase s učením mystických tradic, jejichž přívrženci jsou vybízeni k představě o transcendování izolovaného Já, čímž dospějí k vědomí, že jsme neoddelitelnou součástí kosmu, do něhož jsme zasazeni. Cílem těchto tradic je zcela se zbavit pocitů "já" a splynout v mystické zkušenosti s totalitou kosmu. Jakmile je dosaženo takového stavu, pak se zdá, že otázka svobodné vůle ztrácí svůj význam. Jestliže jsem celým univerzem, pak nemohou být žádné vlivy "vnější" a všechno mé jednání je spontánní a svobodné. Z hlediska mystiků je pojem svobodné vůle relativní, omezený a - jak by řekli - iluzorní jako všechny ostatní pojmy, kterých používáme ve svých rozumových popisech skutečnosti.

Aby udržovaly svou sebeorganizaci, musí živé organismy setrvávat ve zvláštním stavu, který lze obtížně popsat konvenčními výrazy. Také zde může pomoci srovnání se stroji. Ta na příklad je hodinový stroj relativně izolovaný systém, který potřebuje energii, aby zůstal v chodu, ale nemusí být nutně ve vzájemném působení se svým prostředím, aby mohl fungovat. Probíhá to jako u všech izolovaných systémů podle druhé věty termodynamiky, tedy od uspořádanosti k neuspořádanosti, až je dosaženo rovnovážného stavu, v němž všechny pochody - pohyb, výměna tepla atd. - ustanou. Živé organismy fungují zcela jinak. Jsou to otevřené systémy, což znamená, že musí stále udržovat výměnu energie a hmoty se svým prostředím, aby zůstaly naživu. Tato výměna spočívá mimo jiné v přijímání uspořádaných struktur, např. potravy, které se v organismu rozkládají, přičemž některé jejich složky slouží k udržování řádu v organismu nebo dokonce k jeho rozmnožování. Tento proces se nazývá metabolismus. Dovoluje systému setrvávat ve stavu nerovnováhy, v němž je neustále "v práci". Pro sebeorganizaci je vysoká míra nerovnováhy absolutně nutná; živé

organizmy jsou otevřené systémy, které stále operují daleko mimo rovnovážný stav. Současně mají tyto sebeorganizující systémy vysokou míru stability; a na tomto místě se setkáváme s obtížemi v našem konvenčním jazyce. Ve slovníku znamená slovo "stabilní" tolik jako "pevný", "nefluktuující", "neměnicí se" a "stálý", což jsou všechno pojmy nehodící se k popisu organizmů. Tato stabilita sebeorganizujících organizmů je vysoce dynamická a nesmí být zaměňována s rovnováhou. Spočívá v zachovávání celkové struktury, ač dochází k neustálým změnám a k stálému nahrazování součástí. Podle Wiesse "buňka zachovává svou identitu daleko konzervativněji a zůstává sobě samé a mnoha jiným buňkám téhož druhu v každém okamžiku daleko podobnější, než by se dalo předpokládat, když je známo její složení z molekul, makromolekul a organel, které podléhají stálým změnám, přeskupování a směšování". Totéž platí o lidském organizmu. Během několika let lidský organizmus nahrazuje všechny své buňky kromě mozkových, a přece nemáme potíže při poznávání svých přátel i po mnoha letech odloučení. To je dynamická stabilita sebeorganizujících systémů.

Fenomen sebeorganizace není omezen na živou hmotu, ale vyskytuje se také v určitých chemických systémech, které důkladně prozkoumal fyzikální chemik a nositel Nobelovy ceny Ilya Prigogine, který vypracoval detailní dynamickou teorii k popisu jejich chování. Prigogine nazývá tyto systémy "dissipativní struktury", aby tím vyjádřil, že zachovávají a rozvíjejí vlastní strukturu tím, že rozbíjejí jiné struktury pomocí metabolismu, čímž vytvářejí entropii - neuspořádanost - která pak je dissipována (rozptylována) formou méněcenných odpadků. Dissipativní chemické struktury demonstrují dynamiku sebeorganizace v její nejjednodušší formě, čehož se účastní většina pro život charakteristických fenoménů - sebeobnovování, přizpůsobování, evoluce a dokonce i primitivní formy "duševních" procesů. Jediný důvod, proč nejsou pokládány za živé, je, že nevytvářejí žádné buňky ani se nemnoží. Tyto zajímavé systémy představují tedy spojovací článek mezi živou a neživou hmotou. Zda je nazýváme živými organismy nebo ne, je nakonec věcí dohody.

Sebeobnovování je podstatným aspektem sama sebe organizujících systémů. Zatímco stroj je konstruován, aby vyráběl určitý produkt nebo vykonával specifickou, konstruktérem zamýšlenou práci, zaměstnává se organizmus hlavně obnovováním sama sebe; buňky se rozpadají a budují nové struktury; tkáně a orgány nahrazují své buňky ve stálých cyklech. Tak nahrazuje slinivka břišní každých 24 hodin většinu svých buněk, žaludeční sliznice se obnovuje každé tři dny, naše krevní buňky se obnovují v deseti dnech a protein v mozku z 98 procent v době kratší než jeden měsíc. Všechny tyto pochody jsou tak řízeny, aby byl zachován celkový vzorec organismu, a tato pozoruhodná schopnost sebezachovávání zůstává nedotčena také za mnoha okolností, mezi něž patří i změny podmínek prostředí a mnohé způsoby jiných vlivů. Stroj se zastaví, jestliže jeho součásti nefungují v přesně určeném způsobu. Organizmus si celkem uchovává svou funkci také v měnícím se prostředí tím, že se sám udržuje v chodu a obnovuje se hojením a regenerací. Regenerační síla organických struktur se zmenšuje s přibývajícím složitostí organismu. Červi ploší, polypi a mořské hvězdice mohou téměř celé své tělo regenerovat z malého zbylého zlomku; ještěrky, salamandři, krabi, humři a mnohé druhy hmyzu jsou schopni obnovit ztracený orgán anebo úd; a vyšší druhy zvířat a také člověk mohou obnovovat tkáně a tak hojit poranění.

Komplexní organizmy, ačkoliv jsou schopny sebe udržovat a opravovat, nemohou věčně fungovat. Procesem stárnutí se jejich stav zhoršuje a nakonec podléhají vyčerpanosti i v případě, že jsou relativně nepoškozené. Aby přežily, vyvinuly tyto druhy formu "superopravy". Místo nahrazování poškozené nebo opotřebované části nahrazuje se celý organismus. Tím je přirozeně míněn fenomén rozmnožování, který je charakteristický pro vše živé.

V dynamice sebezachovávání hrají fluktuační ústřední úlohu. Každý živý systém je složen z proměnných, na sobě závislých, z nichž každá může variovat v širokém pásmu mezi horní a spodní hranicí. Všechny proměnné kolísají mezi těmito hranicemi, takže je systém ve stálé fluktuaci, i když nedochází k jeho poruše. Tento stav se nazývá homeostáza. Je to stav dynamické činné rovnováhy s velkou flexibilitou; vyjádřeno jinak, systém disponuje velkým počtem voleb jak vejít se svým vlastním prostředím do vzájemného působení. Dojde-li k poruše, má organismus skončit a vrátit se do původního stavu, přičemž se přizpůsobuje změně prostředí nejrůznějším způsobem. Na tom se podílejí mechanismy zpětné vazby, které mají tendenci zmenšit opět eventuální odchylky od rovnovážného stavu. Díky těmto regulujícím mechanismům, které se také nazývají negativní zpětnou vazbou, zůstávají tělesná teplota, krevní tlak a četné další důležité stavy vyššího organismu relativně stálé, i když se prostředí značně změní. Negativní zpětná vazba je však jen jeden aspekt sebeorganizace fluktuacemi. Druhým aspektem je pozitivní zpětná vazba, která spočívá spíše v posilování určitých odchylek než v jejich tlumení. Uvidíme ještě, že tento fenomén hraje rozhodující úlohu v procesech vývoje, učení a evoluce.

Schopnost přizpůsobit se změnám prostředí je podstatnou charakteristikou živých organismů a sociálních systémů. Vyšší organismy obvykle disponují třemi druhy přizpůsobování, které se uplatňují v průběhu déle trvajících změn prostředí. Ten, kdo je přemístěn z úrovně moře do hor, dostává velmi často bušení srdce a potíže dýchání. Takové potíže lze však velmi rychle odstranit; zmizí rychle, vrátí-li se člověk týž den zpět do roviny. Přizpůsobovací změny tohoto druhu patří k fenoménu stresu, který spočívá v tom, že jedna nebo více proměnných organismu je zatížena až do nejvyšší možné hodnoty. Následkem toho se systém jako celek chová vzhledem k těmto proměnným ztrnule a není schopen přizpůsobit se ještě dalšímu stresu. Tak na příklad je člověk ve velké výšce většinou neschopen vystoupit ještě o schod výše. Protože mimoto všechny proměnné tohoto systému spolu souvisí, ovlivňuje ztrnulost jedné proměnné také ty ostatní, čímž se ztráta flexibility rozšiřuje na celý systém.

Jestliže změna prostředí trvá, organismus prochází obvykle dalším přizpůsobovacím procesem. Ve stabilnějších komponentách systému dojde ke komplexním fyziologickým změnám, aby se zachytily změny prostředí a obnovila flexibilita. Po určité době pobytu v horách se dýchání a tep srdce opět normalizují, aby se dalo zase použít těchto funkcí pro přizpůsobení dalším tísnovým situacím, které by jinak mohly mít smrtelné následky. Tuto formu přizpůsobování nazýváme somatickou změnou.

Somatickou změnou získává tělo zpět část své flexibility tak, že nahrazuje povrchní a zvratnou změnu změnou hlubší a trvalejší. Takové přizpůsobování probíhá relativně pomalu a je všeobecně vzato ještě pomaleji zvratné. Přesto somatické změny zůstávají stále ještě zvratnými. To znamená, že rozličné spínací obvody biologického systému musí být po celou dobu, v níž změna probíhá, k dispozici pro

zvrát. Takto pokračující zatížení spínacích obvodů omezuje volnost organismu pro kontrolu jiných funkcí a tím zmenšuje jeho flexibilitu. Ačkoli je systém po somatické změně flexibilnější než dříve, když byl ve stresu, je stále ještě méně flexibilní, než byl před vznikem původního stresu. Somatická změna zaměřuje tedy stres dovnitř a nahromadění takto dovnitř řízeného stresu může vést k onemocnění.

Třetí formou přizpůsobení, která je k dispozici živým organismům, je přizpůsobování druhů v procesu evoluce. Mutací navozená přizpůsobování nazýváme také genotypickými změnami; zásadně se liší od somatických. Genotypickými změnami se některý druh přizpůsobuje prostředí tak, že mění šířku pásma pro některé proměnné, především pro ty, které vedou k nejúspěšnějším změnám. Ochladuje-li se klima, pak si zvíře nechá spíše narůst hustší kožich, než by se zahřívalo pobíháním. Genotypická změna poskytuje více flexibility než změna somatická. Protože každá buňka má kopii nové genetické informace, bude se chovat v souladu s tím jinak, aniž bude potřebovat nějakou zprávu od okolních tkání a orgánů. V souhlase s tím zůstává více spínacích obvodů systému otevřených, čímž se stupňuje celková flexibilita. Na druhé straně je genotypická změna po dobu života individua nevratná.

Tyto tři druhy přizpůsobivosti jsou charakterizovány vzrůstající flexibilitou a ubývajícím vratností. Rychle vratná stresová situace se nahrazuje somatickou změnou, aby se stupňovala flexibilita při trvajícím stresu. Dochází k evolučnímu přizpůsobování, aby se flexibilita ještě více vystupňovala, když organismus nahromadil tolik somatických změn, že zůstává příliš ztrnulým, než aby mohl přežít. Následující způsoby přizpůsobování obnovují tedy jak jen možno ztracenou flexibilitu, které organismus pozbyl vlivem stresu způsobeného prostředím. Flexibilita individuálního organismu bude záviset na tom, kolik z jeho proměnných zůstane v pohybu v mezích dovolené tolerance; čímž je fluktuace větší, tím větší je stabilita organismu. Pro celé populace organismů je variabilita kritériem odpovídajícím flexibilitě. Maximální genetická variace v jedné populaci poskytuje evolučnímu přizpůsobování maximum možností. Schopnost druhů přizpůsobovat se genetickou mutací změnám prostředí se v našem století důkladně a úspěšně prozkoumala, a to v souvislosti s mechanismem rozmnožování a dědičnosti. Tyto aspekty však představují jen jednu stránku fenoménu evoluce. Druhou stránkou je tvůrčí vývoj nových struktur a funkcí bez jakéhokoliv tlaku prostředí - projev všem živým organismům vlastní schopnosti sebetranscendence. Darwinské představy vyjadřují tedy jen jeden ze dvou komplementárních názorů, které oba jsou nutné pro porozumění evoluci. Výklad evoluce jako základního projevu sebeorganizujících systémů se usnadní, když nejprve blíže pohlédneme na souvislost mezi organismy a jejich prostředím.

(Pokračování příště).

V. Glosy

Glosa první: První s čím se setkáváme

Zdeněk Rieger

*Motto: "...nezačali bychom zkoumat místo
kdyby nebylo místního pohybu ..."*

Aristotelés: Fyzika

První s čím se setkáváme, když vstupujeme na "Ostrov rodiny" (Or), jsou jeho **hranice**. Pojďme si o nich něco málo říci - a dovolte, abych použil jazyka, vycházejícího z metaforu "Ostrova rodiny".

Nejdříve je třeba si připomenout, že hranice Ora nejsou prostým vyjádřením jeho obrasů. Velikost a obrysy pevniny Ora nemusí tedy vždy odpovídat linii jejích hranic. Proč? Protože hranice Ora nejsou určovány jen prostým souhrnem tzv. objektivních a tzv. časových a tzv. subjektivních dimenzí, ale především - a také - jeho **smyslem**, jímž se projevuje v rámci své zóny psychologického sociálního prostoru (Oceánu). O skicu smyslu Ora se však pokusíme někdy jindy. Zatím můžeme konstatovat, že hranice Ora jsou hranicemi jeho smyslu. Že hranice Ora lokalizují jeho smysl. A že transakce o tomto smyslu vyjadřují - mimo jiné - i hranici. Hranice je tedy obyvateli Ora vytvářena také interaktivně - médiem řeči. A ta bývá součástí vítacích rituálů při našem vstupu na Or ...

Nyní je třeba vložit malou poznámku. Nejen Or - který nás zve k sobě - má svoje hranice. Svoje hranice máme samozřejmě také my. Setkání s Orem se tak stává jakýmsi setkáním na rozhraní hranic. Je třeba si je uvědomovat. Jenom tak může dojít ke spojování (spárování) mezi námi a Orem. A jenom tak se vyhneme riziku, že nás Or například pohltí (adoptuje) anebo vyplivne jako nepotřebného či nebezpečného a jeho strukturu cizího vetřelce (a to i přesto, že nás žádal o řešení svého problému).

Ale pokračujme. Když se nám podaří hranicemi Ora důstojně projít anebo je důstojně překročit, je někdy vhodné si je spolu s obyvateli Ora alespoň částečně zmapovat. Poznáme, že hranice Ora nejsou ve stavu neustále probíhajících **fluktuací**. Fluktuace hranic jsou odrazem a zároveň spolupříčinou oné ustavičné mentální aktivity, nepřetržitého tance energie (Capra), spojování a oddělování, neustálé výměny látek se sebou a s okolním Oceánem - bez nichž by nebylo sebepotvrzujícího a sebeutvářejícího se života Ora (a života vůbec). Hranice jsou tedy spoluurčovány strukturou Ora, kterou spoluurčují. Jsou vyjádřením spojitostí a odděleností Ora s okolními Ory a Oceánem, vyjádřením aktuálního stavu jejich vývoje. Jinak Or nemůže existovat. Or tedy nemůže existovat bez hranic. I proto jsou hranice tak významné. I proto je tady konstruuujeme - vědomi si zodpovědnosti za to.

Fluktuace hranic Ora se pohybují na široké škále od fluktuací **expanzivních** až po fluktuace **kontraktilní**. Tyto dvě krajní tendence fluktuace hranic se projevují i v jejich **vlastnostech**.

Hranice expanzivní se rozbíhají do šíře. Jejich linie může být lehce propustná a propustná, chvílemi jakoby potrhána a vytékající do prostoru. Jsou zastavěny spíše lehounkým křovím, než hradbami. Spíše plážemi - než stěnou ... Rodinám s takovou hranicí můžeme říkat "Bublaví" - hranice se někdy podobá bublině. Je nezřetelná a je nelehké se v ní orientovat. Vstupy a výstupy na ní (bývá jich více) mohou být nejasné: stane se, že jste za hranicemi, aniž byste to tušili. Také její oddělenost od Oceánu může být nejasná. Nelze vyloučit, že svojí rozpínavostí naruší hranice jiných blízkých Orů, což může vést ke kontaminaci s jinými Ory a k ještě větší nezřetelnosti. Její rozpínavost může způsobit také to, že ji částečně zaleje Oceán a že pak bude Or více podléhat vlivům Oceánu. Nejasnost obrysů expanzivní hranice může u některých obyvatel Ora vyvolat potřebu větší jasnosti - a třeba nemoc, která může pomoci k ujasnění nezřetelných obrysů. Čas za těmito hranicemi bývá rušný a bohatý na události - na události možná více, než na prožitky. Můžeme tu potkávat časté - i nehlášené - návštěvy, mnozí mohou mluvit do mnohého (třeba do výchovy dětí), názory a hodnoty se prolínají s názory a hodnotami lidí z jiných Orů. Není zcela jasné, kde jsem "já", kde "my na našem Oru" a kde "oni". Malé zdůraznění oddělenosti od okolí může vést k nezřetelnému chápání spojitostí a odlošností. Každý je pak závislý více sám na sobě, může se minout s ostatními ve chvíli, kdy se s nimi potřebuje setkat. Tak někdy vzniká velký zmatek. A v krajním případě třeba úraz.

Hranice s fluktuací kontraktilní (rodiny "Fašírkových") jsou pravým opakem: jsou zužující se, svíravé, zhušťující se a jejich linie je zesílená do silných hradeb. Mohou být zcela nepropustné a zvukotěsné. Je nelehké se dostat za ně dovnitř - ale také dostat se z nich ven. Někdy jsou zcela uzavřené. Jindy do nich vede cesta jen úzkým vstupem a výstupem - to může zesilovat pocit bezpečí obyvatel. Jindy však úzkost vstupu a výstupu v hranicích může vzbuzovat úzkost obyvatel takového Ora (podobnost s intrauteriním kosmem je a není náhodná). Zvýrazňují oddělenost od okolí, cítí - a možní ctí - odlišnost. Brání se i vůči zásahům zvenčí (i dobře míněným - dokonce i těm, o něž žádají). Nenechají si do ničeho mluvit a jejich striktní "my" (které často stísňuje i "já" jeho jednotlivých obyvatel) odděluje od "oni" Oceánu. Jejich obrysy jsou jasné - a protože bývají i strmé a vysoké, mohou se tím zastiňovat a vyvolat tak problém u některého z obyvatelů. Čas za kontraktilními hradbami je zpomalený a zadržovaný, zvnitřněný - a bohatý více na prožitky, než na události. Rodinní terapeuti již popsali rodiny tzv. extrémně rigidní a svázané (asi tedy s hranicí kontraktilní), kde v "maligním sevření" vzniká rigidní vztahový systém s tlaky, ústíciemi do restriktivní komplementarity. Ta nenechává žádný prostor pro individuální potřeby a růst (Stierlin).

Na některých Orech se samozřejmě setkáváme i s oboustrannou tendencí hranic: kontraktilní (reprezentovanou např. otcem, zabraňujícím z mnoha příčin odchodu dcery) i expanzivní (matka, která chce naopak dceru "vypudit"). Různých variant hranic je tolik, kolik je Orů. Připomeňme si proto, že uvedené fluktuace vyjadřují jejich extrémní tvar. A že je vhodné si uvědomovat vzájemnou strukturní propojenost a determinovanost všech těchto projevů.

Proč se tím zabývat? Ani ne tak proto, že otázka hranic je v současné době otázkou velmi živou - a to zrovna tam, kde hranice byly uměle deformované a smazávané (to je věc zóny našeho Oceánu, jehož jsme spolutvůrci). Především je to proto, že téma hranic Ora občas opomíjíme. Jako bychom to, co je běžné a dobře viditelné právě proto přehlíželi a neviděli. Hranice jsou samozřejmou součástí pevniny Ora. A pokud

Or existuje, hranice fungují. Je to místo v pohybu. Je dobré pracovat s tím, co funguje a co se pohybuje. Ať už to funguje a pohybuje se jakkoliv (anebo právě proto). Nabízí se celá škála technik práce s hranicemi - od modifikací využití provazů (Duhlová) až - třeba - po kresbu či stavbu hranic prostřednictvím různého materiálu. Přináší to mnoho inspirujících zážitků.

Tak třeba jedna sedmnáctiletá dívka. Utíkala z domova, kde se cítila velmi stísněná. Ukázalo se, že hranice Ora, z něhož dívka prchala, jsou spoutány tlustými hradbami. Dívka a její rodiče si to dokázali zmapovat a ujasnit. Popsali hradby a vybudovali v nich pak východ a přístav u Oceánu. K němu pak dívka mohla přistavit svoji lodičku. Tu pak - až rituálně - zaplňovala s přispěním rodičů potřebnými - někdy až podivuhodnými - artefakty. Pak se s rodiči rozloučila, aby mohla nasednout a odplout. Teď už na tomto Oru všichni jeho obyvatelé vědí, že je potřeba na hranicích vybudovat vchod a postavit přístav pro lodičku. Že lodičku je třeba zaplnit různými důležitými věcmi. Dívka ví, že bez této přípravy jsou její útky odsouzeny k návratům (pro ni nepřijemným). A že to potřebuje čas. Rodiče vědí, že již nemohou bránit vyplutí dívky. A že otevřený přístav dívce umožní připlouvat na návštěvy bez obav, že se za ní zaklapne neprodyšná brána ...

Ale ještě z jednoho důvodu je dobré si existenci hranic uvědomovat. Hranice totiž kódují a dekódují aktuální stav pevniny Ora. Pevniny, na níž se - když hranici překročíme - děje naše setkání s obyvateli Ora. Pevniny, která svojí strukturou spoluurčuje vlastnosti hranic. A pevniny, která je spoluurčována vlastnostmi hranic.

O pevnině si proto povíme v glose druhé. Třeba na ní objevíme ze všeho nejdřív pohraničníky. To se však uvidí ...

(Literatura autora.)